Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут
«Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра краєзнавчо-туристичної роботи, соціальних і гуманітарних наук

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА
на тему

ПОЛІТИЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК АНГЛІЇ В XI-XIII СТОЛІТТЯХ: ВІД НОРМАНДСЬКОГО ЗАВОЮВАННЯ ДО ВЕЛИКОЇ ХАРТІЇ ВОЛЬНОСТЕЙ

Виконав: здобувач вищої освіти
4 курсу групи ДМП-КТР21
спеціальності: 032 Історія та археологія
освітньої програми: Краєзнавчо-туристична робота
_____/Єгор ДОРОХОВСЬКИЙ

Керівник:
_____/ Ірина ЩЕРБИНА

Рецензент:
_____/ Денис РУДНІК

Харків – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА

Навчально-науковий інститут Українська інженерно-педагогічна академія
Кафедра краєзнавчо-туристичної роботи соціальних і гуманітарних наук
Спеціальність 032 Історія та археологія
Освітньо-професійна програма Краєзнавчо-туристична робота

ЗАТВЕРДЖУЮ
В. о. завідувачки кафедри краєзнавчо-туристичної роботи, соціальних і гуманітарних наук

_____ Ірина ЩЕРБИНА
(підпис)
«14» квітня 2025 р.

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

здобувачу вищої освіти Єгору ДОРОХОВСЬКОМУ
1. Тема роботи: Політичний та соціальний розвиток Англії в XI–XIII століттях: від нормандського завоювання до Великої хартії вольностей затверджена наказом університету № 4801-5/925 від «11» квітня 2025 р.
2. Термін здачі закінченої роботи «30» травня 2025 р.
3. Вихідні дані до роботи
Мета роботи – Дослідження політичного та соціального розвитку Англії в XI-XIII століттях, починаючи з нормандського завоювання 1066 року і завершуючи наслідками підписання Великої хартії вольностей у 1215 році.
Об'єкт дослідження – Нормандське завоювання Англії 1066 року.
Предмет дослідження – Трансформація політичної та соціальної систем Англії у результаті нормандського завоювання до 1215 року.
4. Зміст роботи (перелік питань, які належить розробити):
Вступ - Актуальність теми, мета та завдання дослідження, об'єкт і предмет, джерельна база, етодологія, структура роботи.
Розділ 1 - Причини та перебіг завоювання 1066 року, зміна династії, адміністративні та оціальні перетворення в Англії наприкінці XI – початку XII століття.
Розділ 2 - Еволюція королівської влади, становлення феодальної системи, династичні конфлікти, взаємини між монархією, баронством та церквою
Розділ 3 - Причини підписання хартії 1215 року, її зміст, політичні наслідки, формування перших елементів парламентської традиції.
Висновки - Узагальнення результатів дослідження, оцінка значення політичних і соціальних мін для подальшої історії Англії.
Список використаних джерел – 65 найменувань
Додатки – 3 ілюстрації 1 карта
5. Дата видачі завдання «14» квітня 2025 р.

Керівник роботи Ірина ЩЕРБИНА
Завдання прийняв до виконання Єгор ДОРОХОВСЬКИЙ

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН-ГРАФІК
виконання кваліфікаційної роботи

№ з/п	Назва етапів роботи	Термін виконання	Позначки керівника про виконання завдання
1	Вступ	04.03.2025	
2	Розділ 1 - Нормандське завоювання та його наслідки	10.03.2025	
3	Розділ 2 - Формування політичних інститутів та боротьба за владу	23.03.2025	
	Розділ 3 - Велика хартія вольностей і початки парламентаризму	14.04.2025	
	Висновки	19.04.2025	
	Додатки	1.05.2025	
	Список використаних джерел	19.05.2025	
	Оформлення випускної роботи та ілюстративного матеріалу	30.05.2025	

Здобувач вищої освіти Єгор ДОРОХОВСЬКИЙ

Керівник Ірина ЩЕРБИНА

АНОТАЦІЯ

Дороховський Є.К. Політичний та соціальний розвиток Англії в 11–13 століттях: від нормандського завоювання до Великої хартії вольностей (бакалаврська робота). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2025. 80 с. (рукопис).

Кваліфікаційна робота бакалавра присвячена аналізу ключових етапів трансформації політичної та соціальної структури середньовічної Англії у період від нормандського завоювання 1066 року до підписання Великої хартії вольностей у 1215 році. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків; містить ілюстрації, карти, список використаних джерел зі 65 найменувань.

У першому розділі досліджено обставини нормандського завоювання, битву при Гастінгсі та перші зміни в управлінні та суспільстві. У другому розділі проаналізовано розвиток феодальних відносин, еволюцію монархічної влади, династичні конфлікти та формування політичних інститутів. У третьому розділі розглянуто передумови, зміст та наслідки Великої хартії вольностей як першого кроку до обмеження абсолютної монархії.

Ключові слова: Англія, Вільгельм Завойовник, нормандське завоювання, Іоан Безземельний, Велика хартія вольностей, феодалізм, монархія, середньовічне суспільство, парламентаризм.

ANNOTATION

Dorokhovskyi Y.D. Political and Social Development of England in the 11th–13th Centuries: From the Norman Conquest to Magna Carta (bachelor's thesis). Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University, 2025. 81 p. (manuscript).

The bachelor’s qualification thesis is devoted to the analysis of key stages in the transformation of the political and social structure of medieval England from the Norman Conquest in 1066 to the signing of Magna Carta in 1215. The thesis consists of an introduction, three chapters, conclusions; includes illustrations, maps, and a list of 65 references.

The first chapter examines the causes and consequences of the Norman Conquest, the Battle of Hastings, and the early changes in governance and society. The second chapter explores the development of feudal relations, the evolution of royal authority, dynastic conflicts, and the formation of political institutions. The third chapter addresses the prerequisites, content, and outcomes of Magna Carta as the first step toward limiting absolute monarchy.

Keywords: England, William the Conqueror, Norman Conquest, John Lackland, Magna Carta, feudalism, monarchy, medieval society, parliamentarism.

Зміст

Вступ **6**

Розділ 1. Нормандське завоювання та його наслідки **9**

1.1 Битва при Гастінгсі та встановлення нормандської влади **9**

1.2 Зміни в політичній та соціальній структурі Англії **16**

Розділ 2. Формування політичних інститутів та боротьба за владу **27**

2.1 Королівська влада та феодальні відносини **27**

2.2 Конфлікти та боротьба за владу **38**

Розділ 3. Велика хартія вольностей і початки парламентаризму **51**

3.1 Передумови прийняття Великої хартії вольностей **51**

3.2 Соціальні та правові наслідки Великої хартії вольностей **58**

Висновки **67**

Додатки ..... **Ошибка! Закладка не определена.**

Список використаної літератури **74**

Вступ

Актуальність теми. Період з 1066 по 1215 роки став одним із самих визначальних в історії середньовічної Англії. Нормандське завоювання, очолюване Вільгельмом Завойовником, започаткувало не лише зміну династії, а й спричинило глибокі трансформації в політичній, соціальній, правовій та культурній сферах. Саме у цей час були сформовані перші елементи парламентської культури та започатковано процес обмеження аюсолютної влади монарха.

До кінця XII століття державні інституції ставали незалежнішими, судова система реформувалася, з'явилися гільдіії, розвивалася система дворянських титулів. Англійська мова еволюціонувала в середньоанглійську, заклавши основу сучасної мовної традиції.

Актуальність теми зумовлена тим, що події цього періоду мали довготривалі наслідки для становлення сучасних європейських демократичних інституцій. Зокрема, Велика хартія вольностей стала першим кроком до утвердження верховенства права, а також історичним прецедентом обмеження влади монарха в інтересах підданих. У констексті сучасного розуміння розвитку парламентаризму та державного управління, прав людини аналіз даного історичного періоду набуває особливої цінності.

Крім того, інтеграція Англії у континентальний європейський простір через династичні шлюби, культурні впливи та правові реформи сприяла формуванню нової соціально-політичної ідентичності, що має безпосереднє відлуння в розвитку сучасної Британії. Тому, на нашу думку, дослідження цього періоду є актуальним також з точки зору розуміння генези європейських політичних систем.

Мета роботи – дослідити політичний та соціальний розвиток Англії в XI-XIII століттях, починаючи з нормандського завоювання 1066 року і завершуючи наслідками підписання Великої хартії вольностей у 1215 році.

Поставлена мета обумовлює наступні **завдання** дослідження:

•проаналізувати історіографію та джерельну базу обраної теми;

•визначитинаслідки нормандського завоювання для політичної системи Англії;

•оцінити зміни у соціальному устрої англійського суспільства внаслідок нормандського завоювання;

•розкрити значення і роль Великої хартії вольностей у формуванні принципів обмеження королівської влади та зародження конституціоналізму.

Об'єкт дослідження– нормандське завоювання Англії 1066 року.

Предмет дослідження – трансформація політичної та соціальної систем Англії у результаті нормандського завоювання до 1215 року.

Хронологічні межі роботи охоплюють період з 1066 до 1215 років. Нижня межа обумовлена завоюванням Англії Вільгельмом Завойовником у 1066 році. Верхня межа пов'язана з підписанням Великої хартії вольностей у 1215 році. У межах аналізу передбачено коротке звернення до подій, що передували та слідували за вказаним періодом, задля більш глибокого розуміння причинно-наслідкових зв'язків.

Географічні межі дослідження охоплюють сучасні територію Франції (регіон Нормандія) та Великобританії (Англія), як ключові регіони формування нового політичного простору.

Методи дослідження. У роботі застосовано комплексний підхід із використанням кількох взаємодоповнюючих методів дослідження, що дозволяють комплексно проаналізувати політичний і соціальний розвиток Англії в XI–XIII століттях. Історико-аналітичний метод дає змогу простежити основні політичні та соціальні процеси, їхні причини та наслідки. Порівняльно-історичний метод дозволяє зіставити особливості англосаксонського та нормандського правління, визначаючи ключові зміни в системі влади та суспільстві. Системний підхід допомагає розглядати

Англію як складну політичну і соціальну систему, в якій взаємодіяли монархія, дворянство, церква та інші інституції.

Структура включає вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел і літератури та додатки.

Розділ 1. Нормандське завоювання та його наслідки

1.1 Битва при Гастінгсі та встановлення нормандської влади

Нормандське завоювання Англії 1066 року є однією з найважливіших подій середньовічної історії Європи, що вплинула на подальший розвиток англійської державності, суспільства та культури. Ця тема вже протягом кількох століть викликає жвавий інтерес серед істориків як у Європі, так і в Україні. Дослідження зосереджуються на різних аспектах подій: передумовах завоювання, військових кампаніях, наслідках для англосаксонського суспільства та утвердженні нормандського панування.

Перші згадки про завоювання походять із середньовічних хронік, таких як «Англосаксонська хроніка» та «Діяння нормандських герцогів» Вільгельма Жюм'єзького. Одним із ключових джерел є також «Історія нормандців» Вільяма Мальмсберійського та «Хроніка» Ордеріка Віталія. У XIX–XX століттях західноєвропейські історики активно досліджували цю тему. Серед британських дослідників варто відзначити такі праці, як «The Norman Conquest» (1866) Едварда Фрімена, де автор детально аналізує політичні та військові аспекти подій 1066 року [33]. Сучасні європейські історики, зокрема Девід Дуглас та Марк Морріс, продовжують дослідження у своїх працях «William the Conqueror» (1964) [32] та «The Norman Conquest: The Battle of Hastings and the Fall of Anglo-Saxon England» (2012) [47]. Також значний внесок зробили Річард Саутерн у праці «The Making of the Middle Ages» (1953) та Франсіс Вормальд, який досліджував адміністративні реформи нормандського періоду в Англії [48].

Сучасні дослідження зосереджуються на комплексному аналізі завоювання та його наслідків. Наприклад, Ніколас Вінсент у книзі «A Short History of the Norman Conquest» (2019) розглядає економічні й політичні зміни після 1066 року [57]. Девід Бейтс у монографії «William the Conqueror» (2016) застосовує нові методи дослідження, спираючись на

архівні документи та аналізуючи роль Вільгельма Завойовника як правителя [25]. Крім того, роботи Х'ю Томаса, зокрема «The Norman Conquest: England after William the Conqueror» (2008), вивчають вплив нормандського правління на англійську систему управління та суспільство [57].

Отже, історіографія нормандського завоювання Англії охоплює широкий спектр досліджень – від класичних хронік до сучасних наукових праць, що аналізують події 1066 року в контексті загальноєвропейських процесів.

Однією з найвизначніших подій в історії середньовічної Європи стала Гастінгська битва, що відбулася 14 жовтня 1066 року. Це зіткнення між військами англосаксонського короля Гарольда II та нормандського герцога Вільгельма Завойовника не лише визначило майбутнє Англії, а й призвело до глибоких політичних і соціальних змін. Битва стала вирішальним моментом у боротьбі за англійський престол після смерті короля Едуарда Сповідника, чия відсутність спадкоємця спричинила суперечку між претендентами. Протистояння між англосаксами та норманами започаткувало нову епоху в історії Англії, що вплинула на її культуру, мову та державний устрій.

Битва при Гастінгсі стала визначальним моментом в історії Англії, що й досі залишається предметом аналізу та дискусій. Це був унікальний випадок, коли правлячий король Гарольд зазнав поразки на своїй землі від іноземного герцога Вільгельма. Найбільше припущень стосується Гарольда: що, якби він загинув раніше, у битві при Стемфорд Брідж? Або зачекав на підкріплення з Лондона? Чи відступив у Мідлендс, змусивши Вільгельма переслідувати його? Що, якби він узагалі вижив? Відповіді на ці питання лежать у площині «контрфактичної історії», яка досліджує альтернативні варіанти подій. Проте очевидним є те, що 1066 року Англія отримала одного правителя, здатного утримати владу. Найгіршим

сценарієм був би хаос, якби всі троє претендентів вижили або загинули одночасно [1, с. 256].

До завоювання Англією в 1066 році нормандський вплив був помітний ще з 1002 року, коли Емма, мати Едуарда Сповідника, прибула до Англії, а сам Едуард провів дитинство при нормандському дворі. Це викликало напруженість між англосаксонськими та нормандськими придворними, зокрема після повстання 1051 року на чолі з графом Годвіном проти зростаючого впливу нормандців. Контакти між дворами сприяли культурному переплетенню Англії та Нормандії. Наприкінці правління Едуарда англосаксонська знать посилила свої позиції, а після його смерті син Годвіна, Гарольд, проголосив себе королем, що стало підставою для боротьби за трон з Харальдом Хардрадом і Вільгельмом Нормандським [7, с. 78].

Гаральд Хардрада здобув репутацію воїна на службі у візантійських імператорів, здобувши величезні багатства. Його претензії на англійський трон стали відомі тільки у XIII столітті, але він серйозно готувався до вторгнення. Поштовхом стала підтримка Тостіга, сина Годвіна, який був вигнаний з Нортумбрії у 1065 році і приєднався до Хардради. Разом вони здійснили напад на Йорк, хоча точні стосунки між ними залишаються спірними. Інші претенденти на трон, як Свейн Естрідсен і Едгар Етелінг, мали менші шанси через слабку військову силу або молодий вік. Балдуїн V Фландрський, родич Тостіга та Харальда, залишався нейтральним, хоча його фламандські найманці брали участь у війні. Найбільшими претендентами на трон залишалися Гарольд Годвінсон і Вільгельм Нормандський, які стверджували, що Едуард Сповідник заповів їм престол [7, с. 79].

Суперечка щодо передсмертної волі Едуарда Сповідника полягала у протистоянні англосаксонських та нормандських традицій. Вільгельм стверджував, що отримав обіцянку корони від Едуарда у 1051 році, а також

підкріпив свої претензії присягою Гаральда, котрий потрапив у полон і пообіцяв бути його васалом. Відповідно до нормандської традиції, така присяга мала юридичну силу. Однак Гарольд, опираючись на англосаксонські закони, вважав своє призначення королем важливішим. Незважаючи на суперечки, Гарольд став королем після того, як Едуард призначив його своїм спадкоємцем. Обидва претенденти готувалися до війни: Гарольд зібрав флот і ополчення, а Вільгельм створював армію та збирав кораблі. За даними «Корабельного списку», барони Вільгельма мали надати 160 кораблів, що вимагало великих зусиль. Якщо кораблі справді будували з нуля, то темпи будівництва були вражаючими, і за шість місяців було збудовано 60 нових кораблів [4, с. 33-34].

На півночі Англії Гарольду загрожувала нова небезпека: Харальд Хардрада та Тостіг висадилися в Йоркширі. Вторгнення стало несподіванкою для Гарольда, оскільки не було організовано мобілізації на півночі, і навіть північні графи, Едвін і Моркар, не забезпечили оборону. Не було й попередження про великі сили Тостіга, який був братом Гарольда. Хардрада розгромив війська Едвіна та Моркара в битві при Фулфорд-Гейті 20 вересня, після чого захопив Йорк і відступив до Стемфорд Брідж. Вибір цієї локації залишається незрозумілим: окрім мосту через річку Дервент, Стемфорд Брідж не мав явних тактичних переваг. Можливо, це було зроблено, щоб уникнути повстання місцевих жителів або як провокація, оскільки цей район належав Гарольду [8, с. 50-51].

25 вересня 1066 року Гарольд атакував Харальда Хардраду біля Стемфорд Брідж. Битва була важкою, і англійці прорвалися через міст, в результаті чого Хардрада, Тостіг та багато вікінгів загинули. Ця перемога поклала кінець епосі великих вікінгських вторгнень. Тим часом Вільгельм готувався до переправи через Ла-Манш з бази в Дів-сюр-Мер, і хоча флот спочатку зібрався в Сент-Валері, деякі дослідники вважають, що це було

зроблено для забезпечення сприятливого вітру. Переправа до Певенсі була складною через припливні течії, але вдалося уникнути катастрофи завдяки ліхтарям і навігаційним маневрам. Після прибуття до Певенсі, Вільгельм швидко облаштував базу, побудував замок та почав рухатися до Гастінгса, де почав розоряти землі Гарольда, намагаючись спровокувати його до швидкої відповіді [8, с. 52].

Тим часом англосакси під керівництвом Гарольда переживали труднощі. Гарольд скликав фірд уздовж південного узбережжя, очікуючи вторгнення з Нормандії, але флот Гарольда на острові Уайт не зміг вирушити через відсутність вітру. Англосаксонська хроніка зазначає, що до 8 вересня продовольство закінчилося, і військо було змушене повернутися додому, а кораблі направили до Лондона. Невелика мобільність фірду була серйозним недоліком англосаксонської оборони, адже не було можливості швидко замінити чи доповнити війська у разі потреби. Вільям мав доступ до людей та коней, але важко знаходив достатньо кораблів, тоді як Гарольд мав кораблі, але йому бракувало мобільної армії для ефективної оборони південного узбережжя [8, с. 59].

Після маршу з півночі, Гарольд прибув на гору Сенлак, де зустрівся з армією Вільяма. Історики погоджуються, що кожна сторона мала близько 7 000–8 000 солдатів. Вільям привів 14 000 чоловік, з яких 1 000 були в гарнізонах у Певенсі та Гастінзі, 3 500 — моряки, а решта складалися з мирних жителів, включаючи кухарів, слуг і ремісників. Хроніст монастиря Святого Майксента також зазначає кількість 14 000, хоча джерело цієї інформації невідоме [9, с. 35].

Основну частину армії Вільяма складали нормани, але близько п'ятої частини могли бути війська з Фландрії, Бретані та інших регіонів, таких як Поїтевен. Війська були поділені на три основні групи: франко-фламандці, норманни та бретонці, кожна з яких мала своїх лучників, піхоту та кавалерію. Армія Гарольда складалася з хатніх військ, сил братів та лордів,

а також провінційних військ. Хатні війська традиційно вважалися важливим елементом англосаксонської армії, хоча деякі дослідники оскаржують цей статус, вважаючи їх частиною загального військового контингенту [9, с. 35].

На момент битви сили обох армій були приблизно рівними. Однак, якби Гарольд почекав, він міг би значно збільшити чисельність своїх військ. Англосаксонська хроніка зазначає, що Гарольд почав битву «до того, як вся армія зібралася», а Флоренс з Вустера повідомляє, що він атакував «до того, як третина його сил була розгорнута» [49]. Нормандські хроніки стверджують, що Гарольд швидко почав бій, щоб здивувати Вільяма, і навіть обговорював можливість нічного нападу. 14 жовтня 1066 року на світанку дві армії зустрілися: Гарольд розташував свої війська на вершині гребеня, а нормандці — на відстані 600–800 ярдів. Битва спричинила численні суперечки щодо сили та тактики обох армій. Деякі історики вважають норманців більш технічно підготовленими, в той час як інші стверджують, що армії були майже рівними [3, с. 28].

Битви між лідерами були рідкісними в Середньовіччі через високий ризик смерті та важливість їхніх нащадків. Навіть чутки про загибель лідера могли мати серйозні наслідки. Під час Битви при Гастінгсі Вільям спростував чутки про свою смерть, знявши шолом, щоб показати себе живим. Хоча обидва лідери були досвідченими воїнами, лише Гарольд раніше вів армію в бою, зокрема, під час Битви на Стамфордському мосту. Тактики армій Гарольда і Вільяма були кардинально різними. Армія Гарольда використовувала класичну англосаксонську тактику — щитову стіну, в якій воїни стояли на ногах, утворюючи непереможний фронт, дозволяючи одночасно використовувати зброю і рухати людей. Ця тактика дозволяла навіть недосвідченим воїнам чинити серйозний опір. У складі армії Гарольда були також лучники, хоча, за словами Грема Кемпбела,

англосакси могли б використовувати кавалерію, якби їхні коні не були виснажені після довгого маршу на південь [7, с. 91-92].

В армії Вільяма було три основних компоненти: лучники, важка піхота та кавалерія. Він застосовував нові континентальні тактики, використовуючи стрільбу з високою траєкторією, що змушувала ворогів ховати голови під щитами, роблячи їх вразливими для кавалерійських атак. Військові тактики того часу включали також кавалерійські удари з мечами і списами, що дозволяли Вільяму створити потужний наступ. Однак, незважаючи на успіх кавалерії, пізніше в середньовіччі бойові тактики знову зосереджувалися на піхоті. Битва при Гастінгсі, однак, підкреслила важливість кавалерії як ефективної бойової сили [9, с. 77].

Тактика Вільяма базувалася на ефективній координації піхоти та кавалерії, зокрема, в дисциплінованих атаках і відступах кавалерійських підрозділів ("конроїв"), ймовірно, складених з домашніх загонів лордів, які тренувалися разом. Військові кампанії, де застосовувалася тактика удаваного відступу, включали битви під Сен-Обером (1052–1053 роки), Мессіною (1060) та Касселем (1071), де цю стратегію використовував Роберт Льє Фрізон. Вільям також згадує про Балдуїна, який застосовував подібні маневри під час хрестових походів [10].

Нордманські коні вважалися високоякісними, різних порід, що мали різну ціну. Їх висота не перевищувала близько 1,4 м, хоча іноді вони були меншими, як у випадку з Річардом, сином графа Аверси. Для досягнення цієї висоти нормани, ймовірно, практикували селекційне розведення. Крім того, використання металевих стремен дозволило їм стояти в сідлі, що підвищувало ефективність ударів мечем або списом. Однак коні не мали такої ж броні, і вбиті або поранені коні під час битви при Гастінгсі зображені на Байєзькому гобелені [10].

Битва при Гастінгсі вирізнялася використанням різноманітних тактик. Байєзький гобелен демонструє, як норманці постійно переміщувалися,

здійснюючи кавалерійські атаки, тоді як англосакси залишалися на місці, формуючи щитову стіну. Нормани спочатку не рухалися вперед, поки удаваний відступ не заманив англосаксів переслідувати їх, після чого кавалерія повернулася та атакувала. Ключовим моментом стала смерть Гарольда, ймовірно, від стріли в око, завданої невідомим лучником. На Байєзькому гобелені зображено, як він отримує поранення і гине від удару мечем. Після цього англосакси почали тікати, а Вільям здобув корону Англії, хоча втрати серед норманів були мінімальними. Для англосаксів битва стала катастрофою: загинули Гарольд, його брати Ліофвін і Гірт, що призвело до падіння династії Ґодвінів. Однак, незважаючи на історичну значущість битви, мало відомо про людей, які в ній брали участь. Лише 27 осіб підтверджено з доказами, а ще п’ять, ймовірно, були там [5, с. 132].

Після битви при Гастінгсі поступово англосаксонська знать підкорилася Вільгельму. У Воллінгфорді йому присягнув архієпископ Кентерберійський Стіганд, а згодом у Лондоні – архієпископ Йоркський Елдред, Едгар Етелінг та ерли Едвін і Моркар. Перед Вільгельмом постало важливе питання: чи варто коронуватися? Його прибічники побоювалися зростання влади короля, тоді як англосакси очікували традиційного правителя. За деякими свідченнями, вирішальну роль у прийнятті рішення відіграла промова Аймері, графа Пуатьє. Коронація відбулася 25 грудня 1066 року у Вестмінстерському абатстві. Під час церемонії гучний вигук англосаксів викликав паніку серед охорони, яка, подумавши про зраду, підпалила будівлі. Незважаючи на хаос, Вільгельм залишився королем. Його коронація стала не лише демонстрацією влади, а й (хоч і невдалою) спробою примирення між завойовниками та підкореними [49].

1.2 Зміни в політичній та соціальній структурі Англії

На початку свого правління Вільгельм прагнув об’єднати нормандську та англосаксонську знаті у владі. Він дозволяв тим, хто визнавав його правління, зберігати свої посади. Зокрема, ерли Едвін і

Моркар залишилися правителями своїх земель, а серед його вельмож п’ятеро були англійцями. Попри занепокоєння станом англосаксонської церкви, архієпископи Кентерберійський і Йоркський продовжували виконувати свої обов’язки. На відміну від короля Кнуда, який одразу ж стратив можливих супротивників, Вільгельм спочатку ставився до них терпимо, однак після повстань 1068–1071 років змінив підхід. Представляючи себе законним наступником Едуарда Сповідника, Вільгельм зберігав правові норми своїх попередників, за винятком тих, що стосувалися Гарольда [5, с. 135].

Після коронації Вільгельма англосаксонські дворяни в Англії мали чотири варіанти: потрапити в полон, втекти, воювати або приєднатися до норманів. Це була складна дилема, адже нормани часто описувалися як жорстокі, горді та впевнені в собі люди, що створювало певні ризики для англосаксонської знаті. Полонені англосаксонці становили політичну цінність для Вільгельма. Вільям із Поатьє розповідає, як він демонстрував своїх полонених та здобутки в Нормандії, подібно до римського генерала, що показує своїх полонених у Римі [64]. Вільгельм також забрав двох англосаксонських ерлів, Едвіна та Моркара, до Нормандії, щоб контролювати їхні графства, хоча вони повернулися до Англії в 1068 році. Для багатьох полонених це була своєрідна «шляхетна неволя», оскільки перебування в чужій культурі та мовному середовищі значно обмежувало їхню політичну владу. Ще одним варіантом було ув’язнення в монастирі. Наприклад, єпископ Етельріг був затриманий у Вестмінстерському абатстві, а його брат Етельрвін – в Абінгдонському. Абат Ґодрік також потрапив під арешт, а згодом був ув’язнений у кількох монастирях. Існують припущення, що Вульфнот, брат Гарольда, теж міг бути ув’язнений [2, с. 38].

Ще одним варіантом для англосаксонських вельмож було втеча з країни. Найближчим безпечним місцем була Шотландія, де король

Малькольм приймав усіх втікачів, серед яких були останні представники англосаксонської королівської родини — Едгар Етелінг, а також його сестри Маргарита і Христина. Малькольм одружився з Маргаритою близько 1069 року. Дехто з англосаксів вирушив далі: мати Гарольда, Ґіта, втекла до Фландрії в 1068 році, де Роберт Фрізій прийняв вигнанців, таких як Ґоспатрік з Нортумбрії. Інші, зокрема з вікінгськими симпатіями, осіли в Данії та Норвегії. Так, абат Алсін з монастиря Святого Августина в Кентербері покинув Англію в 1071 році, а абат Ельфвольд з монастиря Святого Бенета, якому Гарольд доручив командування флотом, спочатку втік до Данії, а потім повернувся і відновив свою посаду [2, с. 39].

Найбільша хвиля еміграції відбулася в 1070-х роках, коли велика група англосаксів вирушила з Англії на флоті з 235 кораблів. Таку армію було б складно приховати від Вільгельма, і якщо цифри, наведені в Візантійській латинській хроніці, є точними, вони, ймовірно, отримали дозвіл на виїзд. Хроніка розповідає про їх подорож до Візантії, де вони залишилися [3, с. 41].

На нижчому соціальному рівні селяни, дрібні орендарі та середні землевласники часто не мали іншого вибору, окрім як співпрацювати з новими нормандськими господарями, щоб зберегти свою землю та добробут. Для багатьох із них нормандці, хоч і були чужими завойовниками, могли виявитися не такою вже й поганою альтернативою англосаксонським панам, з якими вони вже мали певні труднощі у взаєминах. Це могло бути пов’язано із тим, що нормандські правителі іноді надавали більш чіткі інструкції та більше підтримували порядок, ніж їхні попередники, хоча й на власних умовах. Це дозволяло дрібним землевласникам і орендарям зберігати певну стабільність у своїх господарствах. На маєтках нормандських дворян англосакси продовжували відігравати важливу роль, зокрема як управителі. Наприклад, двоє управителів, ймовірно англосаксонського походження, працювали на

Річарда де Клер у 1086 році, що свідчить про те, що їхній досвід і навички були цінними для нових господарів. Англосаксонські знання та практики також використовувалися нормандськими шерифами та королівськими адміністраторами, що дозволяло їм краще розуміти місцеві обов’язки, землеволодіння та службу, а також адаптувати свої нові управлінські структури до англосаксонських реалій [3, с. 42-43].

Деякі середні землевласники з англосаксонським корінням змогли прийняти нормандське правління та навіть процвітати за його підтримки. Вони часто використовували свої зв'язки та вплив для того, щоб закріпитися в новій політичній системі. Одними з найбільш відомих з таких землевласників є Торкілл з Ардена та Колсвейн з Лінкольна, які не тільки змогли зберегти свої землі, але й утвердити політичний вплив у новому суспільстві. Окрім них, були й інші менш відомі, але не менш важливі фігури, такі як Альфред з Мальборо, Осберн фітц Річард і Свейн з Ессекса, які хоча й описуються істориками як нормандці, але могли бути насправді англосаксонцями за походженням [41]. Це вказує на те, що серед англосаксів було чимало тих, хто адаптувався до нових умов і успішно інтегрувався в нормандське суспільство. Проте були й ті, хто не зміг або не хотів прийняти нормандське правління. Багато англосаксонських землевласників, навіть якщо й втратили частину своїх володінь, змогли залишити себе в обігу і зберегти деякі земельні наділи, хоч і в більш обмежених умовах. Зокрема, свідчення з Вілтшира показують, що чимало англосаксів, навіть після завоювання, продовжували працювати на своїх маєтках і вести господарську діяльність, хоч і під тиском нових нормандських норм [6, с. 129-130].

Була група англосаксонських вельмож, яка обрала активний спротив нормандському правлінню. Боротьба за відновлення англосаксонського правління мала різні форми: від місцевих повстань до набігів з-за кордону. Один з найбільш значущих прикладів — це набіг синів Гарольда на Девон

у 1069 році. У цьому набігу брали участь також люди з Девона та Корнуолла, а також Шрусбері був атакований силами з Честера під проводом Едріка Дикого. Ці напади, хоч і були досить масштабними, не мали належної координації, що дозволило Вільгельму швидко придушити їх, розділивши сили повстанців і знищивши їх поодинці. Однак ці події показали, що навіть після завоювання Англії англосаксонці не були готові здатися без бою, і вели боротьбу за своє виживання і політичне відновлення [6, с. 132].

Найбільш серйозним і значущим з усіх повстань англосаксів стало бунтування північних графств, яке спалахнуло в 1068 та 1069 роках. Повстанці захопили Дарем і вчинили руйнування в місті, а також напали на Йорк, де було вбито весь гарнізон нормандського замку. Ці події викликали неймовірне обурення серед нормандських правителів, і на відповідь Вільгельма пішло багато сил та ресурсів. Він вирішив покарати північні графства за їхній непокірний спротив, здійснивши жорстоку військову операцію, яка увійшла в історію як "Виїжджання на північ" [7, с. 158].

Виїжджання на північ пояснювалося різними аспектами життя північних графств, зокрема відсутністю рабів у розділах Домесдейської книги щодо Йоркширу. Однак таке пояснення виглядає спрощеним, адже рабство швидко зникало в Англії, а в Йоркширі, ймовірно, не було характерною частиною суспільства. Одним із показників масштабів Виїжджання є велика кількість сіл, позначених як "пустки" в Домесдейській книзі 1086 року, хоча цей термін міг означати й інші обставини, зокрема несплату податків [39].

Останнім осередком опору стали болотисті землі Східної Англії, де англосаксонські війська очолював Геревард Пробуджений. Він і його прибічники, як Торкілл з Гаррінгворта, були землевласниками, яких позбавили маєтків нормани. Повстання 1070–1071 років підтримали графи

Моркар та Едвін. Едвін загинув до вирішальної битви, але війська Гереварда і Моркара були розбиті спільним наступом, що очолив Вільгельм. Після поразки почався розпад графств Мерсія та Нортумбрія [50].

Обсяг цієї кампанії та її наслідки стали предметом численних суперечок серед істориків. Хоча деталі того, що саме сталося під час цієї операції, залишаються не до кінця з'ясованими, сучасники того часу вважали її надзвичайно руйнівною. Розграбування та спустошення земель на півночі Англії, в результаті яких залишилося майже нічого, крім руїн і мертвих, привели до важких соціальних та економічних наслідків. Нормандські війська знищили посіви, спалили міста і села, а багатьох місцевих жителів або вбили, або змусили покинути свої домівки. Всього на півночі Англії було спалено величезну кількість поселень, і цей напад залишив серйозний слід у пам'яті людей [50].

Нормандське Завоювання призвело до того, що велика кількість англосаксонських землевласників середнього та вищого класів була позбавлена своїх маєтків, а їхні землі та багатства потрапили до рук порівняно невеликої кількості нормандських дворян. До моменту складання Домесдейської книги в 1086 році процес позбавлення англосаксонських дворян їхніх земель був майже завершений. Масштаби цієї зміни можна оцінити цифрами: близько 5000 англосаксонських маєтків було зосереджено в руках менше ніж 200 великих феодалів, які в сумі контролювали 54% англійської землі на той час. Двадцять найбагатших лордів і дванадцять найбагатших церковних ієрархів володіли майже 40% земель за їхньою вартістю. Деякі нормандські барони досягли значних успіхів. Зокрема, зведений брат Вільгельма Завойовника, Одон з Байє, був одним із найбільш впливових дворян, і його англійські землі значно перевищували володіння інших нормандців. Домесдейська книга

перераховує його маєтки у двадцяти двох графствах, здебільшого на південний схід від лінії, що проходить від Гамбера до Севорна [22].

Географічний розподіл маєтків Одона був унікальним, але й багато інших великих лордів мали землі в кількох графствах. Розподіл земель по різних графствах можна розглядати як спробу Вільгельма послабити дворянство, розпорошуючи можливі центри його впливу, але також видно, що сам король і його найближчі прибічники мали земельні володіння по всьому королівству — це гарантувало присутність королівської або дворянської влади в кожному регіоні. Така політика не була новою, оскільки англосаксонські королі застосовували подібні заходи, переважно на півдні. Вільгельм поширив свою владу на всю територію королівства. Одним з наслідків цього розсіювання земель було те, що дворяни не могли особисто управляти всіма своїми землями, тож менш прибуткові маєтки часто здавалися в оренду за високими цінами, а більш вигідні землі контролювалися безпосередньо власниками. Такий рідкісний характер компактних земельних володінь сприяв розвитку місцевих орендарів, які стали більш самостійними в управлінні своїми справами, хоча все ще залишалися під контролем лорда [2, с. 44].

Після нормандського завоювання землеволодіння англосаксонських дворян зазнали значних змін. У Сассексі, де англосаксонські дворяни володіли землями, організованими в адміністративні одиниці, звані «репи», нормани реорганізували цю систему, перетворивши її на блоки влади, де кожен реп контролював один лорд. Коли був утворений Хонор Клер, Річард ФіцГілберт об'єднав багато земель своїх попередників і розподілив їх серед своїх прихильників, створюючи нові графства в Кенті та земельні блоки в Східній Англії. Це не сталося швидко, і процес зайняв понад двадцять років, але зміни були помітні для місцевих жителів. Деякі лорди також роздавали землі своїм прихильникам з Континенту, що не тільки збільшувало кількість нових землевласників, але й сприяло зростанню

лояльності до лорда серед місцевого населення. Орендарі, наприклад, у графстві Роберта, графа Є, мали прізвища, що вказують на їхнє походження з таких місць, як Крейль-сюр-Мар, Флок, Норманвіль, Рікарвіль, Септ-Мюль і Меснір, розташованих навколо самого Є. Подібна тенденція спостерігалася і в Східній Англії серед орендарів бретонського графа Рафа Старалера та в Херефордширі [35].

Питання перерозподілу земель після нормандського Завоювання було широко досліджено, зокрема щодо спадкоємності між англосаксонськими маєтками та землями нових нормандських лордів. Нормандський лорд міг отримати своє володіння різними способами: через королівський указ або хартію, через шлюб з англосаксонською спадкоємицею, або ж за допомогою сили чи хитрощів. Одне з головних питань, яке постає в цьому контексті, полягає в тому, чи відбулася земельна революція після Завоювання. Пітер Соєр стверджував, що існувала значна спадкоємність, хоча і визнавав, що частина маєтків була розподілена, але його погляд був оскаржений Робіном Флемінгом, який вказував на меншу спадкоємність, ніж пропонував Соєр [26].

Альтернативний підхід до розуміння земельних володінь полягає в аналізі прав нових землевласників на володіння та юридичних прав. Рофф стверджував, що, незважаючи на силу королівського указу, більшість маєтків передавалася разом з їхніми правами новому нормандському лорду. Ці права включали попередні характеристики, такі як ренти та юридичні права. Рофф вважав, що «найбільше свідчення спадкоємності лежало в рентах маєтків», і його аналіз показав, що в більшості випадків не відбулося радикальних змін у земельному праві, та «ймовірно, була пряма спадкоємність володіння та служби» [11].

На нижчому рівні землеволодіння більшість англосаксів зберегла свої землі на колишніх умовах, ймовірно, продовжуючи дотримуватися англосаксонських звичаїв, навіть за нових нормандських правителів. Рофф

вказує на те, що нові землевласники та їхні піддані могли зберегти старі практики, що підтверджує припущення про спадкоємність у земельних відносинах. Холт також підкреслював, що англосаксонські інститути могли зберігатися, якщо їх підтримували англосаксонські представники, що вказує на можливість адаптації до нової нормандської системи. Це важливий момент, оскільки він підкреслює роль місцевих жителів і їхній вплив на збереження старих порядків у новій політичній реальності [43].

У процесі надання земель гроші відігравали важливу роль. За часів англосаксів існувала тісна взаємозалежність між безпекою володіння та сплатою гельда — платежу, що забезпечував мир від нападів вікінгів і данів. Лоусон звернув увагу на випадок з картулярія Хеммінга, де люди, які претендували на церковне майно, просто сплачували гельд і отримували право власності, незважаючи на бажання церкви [12].

Не дивно, що після нормандського Завоювання виникло чимало суперечок щодо земельних прав. Одна з найбільш тривалих конфліктів мала місце у 1163 році, коли Томас Бекет оскаржив право на володіння замками Рочестер і Салтвуд, які раніше належали архієпископству та собору Святого Августина в Кантербері, але були відібрані Вільгельмом Завойовником в процесі формування феодальної системи навколо цих територій [54].

Монастирські хроніки часто описують злочини норманів, особливо в контексті їхніх спроб підкорити місцеве населення та захоплення земель, зокрема церковних. Однак, навіть незважаючи на перерозподіл земель, не всі з них були повністю відірвані від колишніх власників. Наприклад, у 1086 році маєток абатства Шафтсбері в Бічінгстоук виявився в руках Турстина, хоча попереднім власником був Хардинг. Однак за часів Генріха I земля повернулася до Хардинга, який раніше володів нею на умовах "пожиттєвої оренди" [54].

Захоплення земель стало популярною скаргою після Завоювання. У Бері-Сент-Едмундс один нормандський барон на ім'я Ранульф займався грабіжництвом, а інший нормандський дворянин захопив маєток Святого Едмунда, спонукуваний жадібністю. Однак абат, норман, який був призначений Едвардом Сповідником, зміг відстояти частину землі та отримати підтвердження привілеїв абатства. Крім того, абатство отримало підтримку Вільгельма Завойовника, який після смерті англосаксонського власника передав землю монастирю, щоб абат міг розпоряджатися нею на користь святого [9, с. 149].

Сприйняття захоплення земель норманами є складнішим, ніж може здаватися на перший погляд, оскільки англосаксонські дворяни іноді захоплювали землі ще до Завоювання. Коли нормандські дворяни отримали землі англосаксонських власників, вони часто зіштовхувалися з суперечливими землями. Наприклад, порушення земельних прав абатства Вустера Урсом д'Абето, нормандським шерифом Вустерширу, інколи трактувалося як нормандське вторгнення в землі абатства. Однак, хоча він був відповідальним за деяке захоплення земель, насправді він лише продовжував практику довготривалої оренди земель від абатства або захоплення земель, раніше порушених англосаксонськими землевласниками [19, с. 134].

Здатність трьох ключових осіб країни — короля Вільгельма, архієпископа Кантербері Ланфрана та Одона, єпископа Байє, графа Кента та зведеного брата Вільгельма — провести три дні переговорів щодо земель була розцінена як приклад ретельності та уваги до деталей, що допомогли вирішити старі суперечки та забезпечити упорядковану передачу земель [19, с. 135].

Зміни в політичній та соціальній структурі Англії після нормандського завоювання мали глибокий і далекосяжний вплив, зокрема на розподіл землеволодіння, що стало важливим аспектом нормандської

адміністрації. Нормандське завоювання, очолюване Вільгельмом Завойовником, призвело до значної трансформації земельної власності. Землі англосаксонських дворян були конфісковані, а нові володіння отримали нормандські лорди, що стало основою нової соціальної та політичної еліти. Процес зміни землевласників був не лише військовим захопленням, але й частково правовим актом, де значна частина земель була передана за допомогою королівських указів чи шлюбних угод. Однак ця зміна не була абсолютно радикальною. Часто нові лорди зберігали існуючі структури управління, використовуючи англосаксонські адміністративні звичаї та методи володіння землею. Це дозволило забезпечити певну спадкоємність між попередніми землевласниками та новими нормандськими лордами, хоча і виникали численні суперечки щодо прав на землі.

Таким чином, зміна землевласників стала важливим аспектом політичних та соціальних трансформацій в Англії після нормандського завоювання. Вона не лише змінила соціальний ландшафт країни, але й сприяла утвердженню нормандської влади, яка організувала та закріпила свою політичну і економічну гегемонію в Англії.

Розділ 2. Формування політичних інститутів та боротьба за владу

2.1 Королівська влада та феодальні відносини

Англійська монархія поєднувала в собі як світську, так і релігійну владу. У мирських справах король був найвпливовішим землевласником країни, що дозволяло йому стягувати певні збори на особливі потреби, подібно до інших феодальних лордів. Проте його статус вирізнявся двома ключовими аспектами. По-перше, королю присягали на вірність всі васали, тоді як сам він, на відміну від інших феодалів, не мав зверхника над собою в межах Англії. Однак ця автономія ускладнювалася тим, що герцог Нормандії, якщо він водночас був англійським монархом, залишався васалом французького короля. По-друге, влада короля мала сакральний характер, що надавався під час коронаційного обряду. Під час церемонії його помазували священною олією, що символізувало отримання божественного мандата на правління. Вважалося, що король керує за Божою волею, про що йдеться у Біблії. Саме цей ритуал відрізняв його від інших дворян і зміцнював його унікальний статус [32].

Монархи також активно пов’язували свою владу з християнськими святими, які вважалися їхніми покровителями. Французькі королі шанували Святого Дениса, а англійські — різних святих, зокрема Святого Едмунда, Едуарда Сповідника та Святого Кутберта. Генріх I і його династія підтримували культ Діви Марії, що підтверджується, зокрема, коронаційними зображеннями в абатстві Редінг, заснованому цим монархом [3].

Смерть короля була подією, що сприймалася як великий потрясіння, оскільки монарх уособлював як земну, так і божественну владу. Вважалося, що природа сама попереджала про таку катастрофу. Наприклад, Англосаксонський літопис згадує, що за рік до смерті Генріха I сонце потьмяніло і нагадувало серп місяця [3].

Відсутність монарха загрожувала хаосом, адже країна залишалася без верховної влади. Після кончини Генріха I Англія занурилася у безлад, оскільки кожен прагнув захопити те, що міг. Французькі королі намагалися уникнути таких криз, заздалегідь коронуючи своїх спадкоємців. В Англії подібний крок зробили лише двічі: Генріх II провів коронацію свого сина Генріха Молодого, а раніше Стівен Блуа намагався зробити те ж саме для сина Евстахія. Проте ця практика виявилася невдалою. Генріх Молодий, уже маючи королівський титул, підняв повстання проти свого батька у 1173–1174 роках. Боротьба між спадкоємцем і чинним правителем не була рідкістю, але наявність у молодого Генріха офіційного статусу короля зробила ситуацію ще небезпечнішою. Після цього англійські монархи більше не ризикували проводити подвійну коронацію [53].

До XIII століття не існувало суворого правила, за яким престол автоматично переходив до старшого сина, хоча загальноприйнятим було те, що лише представники королівської династії могли претендувати на трон. У нестабільні періоди впливові феодали відігравали ключову роль у підтримці влади законного спадкоємця. Так, Вільям Маршал, один із наймогутніших діячів свого часу, не претендував на корону після смерті Іоанна Безземельного, а натомість виступив як захисник малолітнього Генріха III [53].

Розподіл спадщини також міг залежати від волі правителя. Вільгельм Завойовник розділив свої володіння між синами: старший, Роберт Коротконогий, отримав Нормандію, яка вважалася найважливішою частиною родового домену, тоді як Англія дісталася другому сину – Вільгельму II Руфусу [53].

Спадкування престолу супроводжувалося численними труднощами, серед яких особливо виділялися дві основні проблеми. Перша полягала в тому, що король міг обрати наступника, але згодом змінити своє рішення або ж обставини могли порушити його плани. Наприклад, Едуард

Сповідник спочатку розглядав герцога Вільгельма як свого спадкоємця, але перед смертю схилився на користь Гарольда. Подібно до цього, Річард I, прагнучи не допустити на трон свого брата Джона, спочатку призначив спадкоємцем Артура Бретонського, однак перед смертю все ж визнав Джона королем [63].

Іноді спадкоємець просто не доживав до моменту своєї коронації. Старший син Генріха I, Вільям, мав стати наступним королем, проте загинув під час катастрофи Білого корабля. Втративши єдиного сина, Генріх I вирішив передати трон доньці Матильді, імператриці Священної Римської імперії. Проте навіть чітке призначення наступника не гарантувало мирного переходу влади. Коли Генріх I помер, його племінник Стефан Блуаський швидко прибув до Англії та коронувався, не залишивши Матильді можливості реалізувати свої права. Аналогічно, сам Генріх I діяв блискавично, коли дізнався про загибель свого брата Вільгельма II Руфуса. Він негайно вирушив до Вінчестера, захопив королівську скарбницю й уже через три дні став королем [54].

Другою серйозною проблемою було суперництво між дядьками та племінниками за престол. Така ситуація виникла, зокрема, при Генріхові I та Джонові. Обидва зійшли на трон, випередивши своїх племінників, які мали не менш вагомі претензії. Вільям Кліто та Артур Бретонський стали осередками опозиції, оскільки їхні права визнавали численні вороги чинних монархів. Обидва племінники померли за загадкових обставин. Якщо Генріх I зміг уникнути звинувачень у смерті Вільяма Кліто, то підозри щодо вбивства Артура Бретонського особисто Джоном викликали загальне невдоволення серед англійських і французьких дворян, що зрештою призвело до втрати Анжуйської династії [48].

Після обрання нового правителя його урочисто коронували у рамках церемонії, яка, як правило, відбувалася у Вестмінстерському абатстві в неділю. Винятком були Вільгельм Завойовник і король Джон. Вільгельм

дотримався європейської традиції коронування на Різдво – цього ж дня зійшли на престол Карл Великий (800 р.), Оттон II (967 р.), Оттон III (983 р.), Генріх III (1046 р.), а також кілька візантійських імператорів. Чи свідомо Вільгельм підтримав цю традицію, чи його вибір був зумовлений значущістю Різдва як релігійного свята та початку нового року, залишається нез'ясованим [30].

Попри значні дискусії, загалом вважається, що починаючи з Гарольда коронаційна служба відповідала літургії Третього англійського Ордо, яка підкреслювала як релігійний, так і світський аспекти королівської влади. Король складав потрійну коронаційну присягу: захищати мир, забороняти злочини та підтримувати справедливість. Після цього його помазували святим єлеєм, потім коронували, підперезували мечем та вручали кільце, скіпетр і жезл [62].

Хроніст Роджер Ховденський детально описав коронацію Річарда I, і цей опис є найдокладнішим свідченням про коронацію англійського короля у XII столітті. Короля могли помазати святим єлеєм лише один раз, але він міг проходити багато коронацій без цього ритуалу. Після звільнення з полону короля Річарда провів повторну коронацію, щоб знову затвердити свою владу. Король Джон загалом провів три коронації [53].

Після коронації монарх брав участь у спеціальних урочистостях, під час яких одягав корону. У кінці XI – на початку XII століття такі церемонії проводилися тричі на рік. Ці події відзначалися особливою пишністю, збираючи найвпливовіших осіб держави – духовенство та знать. Зазвичай вони проходили у Вестмінстері, Вінчестері та Глостері, хоча інколи місце змінювали з політичних міркувань. Наприклад, на Різдво 1069 року Вільгельм Завойовник провів таку церемонію в Йорку, щоб продемонструвати свою владу над північними землями. Окрім ритуального значення, ці зібрання виконували й політичну функцію: тут ухвалювалися важливі рішення, відбувалися офіційні проголошення та формувалося

уявлення про королівську владу. Одне з таких рішень мало далекосяжні наслідки – саме під час різдвяної церемонії в Глостері 1085 року було прийнято наказ про створення Книги Страшного суду [55].

Подібні церемонії були не лише релігійними й політичними актами, а й важливими подіями для народу. У Вінчестері королі стояли на високому кам'яному балконі собору, що дозволяло побачити їх як всередині храму, так і на площі зовні. Це не лише забезпечувало візуальний контакт із підданими, а й мало символічний зміст – монарх поставав «ближче до небес», перебуваючи одночасно у священному просторі храму та в мирському середовищі. Попри важливість цих церемоній у королівському житті Англії, Вільгельм Завойовник свідомо розмежовував свої титули. В Англії він носив корону як король, але в Нормандії утримувався від цього, оскільки там був лише герцогом, а його сюзереном залишався французький король [55].

Королівський двір у середньовічній Англії був постійно в русі. Така традиція існувала століттями й мала низку переваг. З одного боку, подорожі монарха забезпечували його видимість у різних куточках королівства, зміцнюючи владу. З іншого – пересування дозволяло ефективніше використовувати ресурси, зокрема полювання та місцеві запаси продовольства. Однак у XII столітті натуральні податки поступово замінювалися грошовими платежами, а необхідні товари купували окремо. За королем мандрувала велика свита. Якщо королеву супроводжувала її власна почет, він включав чимало придворних посадовців. Наприкінці XII століття при дворі Елеонори Аквітанської перебували управитель, конетабль, королівський чашник, лицарі й сержанти, роздавачі милостині, капелани, писарі, придворні дами, няні та кухарі.

Разом із монархом подорожували члени його родини – принци та принцеси з власним оточенням, а також, імовірно, сім'ї високопосадовців двору [14].

Крім королівської родини, до двору регулярно прибували офіційні особи: судді, шерифи, барони казначейства та віконти. Короля також супроводжували духовенство, шляхта зі своїми почтами, прохачі, торговці та мандрівні купці. Серед придворних можна було знайти й менш офіційних осіб, зокрема жінок, які знали найпотаємніші справи палацу. Монархічний двір притягував купців не лише з Англії, а й з-за кордону – вони пропонували королю та його оточенню розкішні товари Як верховний суддя, король постійно приймав петиціонерів, які зверталися до нього по справедливість. Деякі навіть слідували за ним у подорожах, сподіваючись на швидкий розгляд своїх питань. Наприклад, один королівський указ на користь монастиря в Даремі був виданий у Солсбері, а інший – уже на території Франції, у Пон-л'Арш [16].

Розмір королівського або шляхетського двору був важливим символом влади та статусу. Коли у 1091 році Генріх I втратив контроль над західною Нормандією, хроніст Ордерік Віталій підкреслив його скрутне становище через склад його двору: короля супроводжували лише один лицар, один писар і троє зброєносців [57].

Для заможних володарів двір у воєнний час слугував показником військової сили. Він включав досвідчених воїнів і командирів, які не лише надавали тактичні поради, а й брали участь у битвах. Серед них особливу роль відігравали молодші сини знатних родин, які не мали власних земель і прагнули здобути славу та пошану на службі в могутнього монарха. Проте навіть чисельний двір короля не був достатнім для ведення масштабних самостійних військових кампаній. Однак, після того як Генріх I зійшов на престол Англії та здобув титул герцога Нормандії, його велике військове оточення стало ключовим чинником у його завойовницьких походах [50].

Королівські подорожі територією Англії зазвичай були зосереджені на південних землях королівства, з особливим акцентом на Лондон. Глостер відігравав важливу роль як місце проведення церемоній носіння корони. У

XII столітті маршрути королівських подорожей почали фіксуватися з більшою точністю. Найдетальніше задокументовано пересування короля Іоана Безземельного, як у межах його Анжуйської імперії, так і по території Англії. Поки Нормандія залишалася під владою англійської корони, саме вона була головним об’єктом його уваги. Однак навіть під час частих мандрівок Англією Джон, як і його попередники, здебільшого зосереджував свої переміщення на півдні країни [55].

Феодалізм відігравав ключову роль у суспільному устрої Англії з кінця XI до XIII століття. Проте саме поняття залишається предметом тривалих дискусій: що воно означало для людей XII століття, як розвивалося та які зміни відбулося з часом. Термін «феодалізм» виник лише у XIX столітті як спроба узагальнити систему відносин між сеньйорами та васалами, що сформувалася після нормандського Завоювання. Його походження пов’язане з латинським словом feudum або fief, яке означало земельні наділи, що надавалися васалам в обмін на службу. Однак науковці не мають єдиного погляду щодо визначення феодалізму, а сам термін неодноразово піддавався критиці [58].

Система сюзеренітету та васалітету була центральним елементом політичного життя XII століття. Вона оформлювалася через омаж — васал ставав на коліна перед сеньйором, кладучи свої руки в його руки, та складав присягу вірності. Ця традиція виникла на континенті після розпаду Каролінгської імперії у IX столітті, коли через ослаблення центральної влади місцева знать створила власні системи захисту та управління. В Англосаксонській Англії такі відносини були менш формалізованими й відзначалися більшою гнучкістю [58].

Завоювання 1066 року принесло з собою нормандські феодальні практики. Відтепер вся земля перебувала під контролем сеньйорів, володіння не могло існувати без виконання служби, а традиція

рівномірного розподілу земель між спадкоємцями поступилася місцем принципу майорату — успадкування всієї землі найстаршим сином.

Хоча омаж був офіційною церемонією, відносини між сеньйором і васалом нерідко підлягали переговорам. Васальна присяга зберігалася лише за життя васала й могла бути скасована, а після його смерті сеньйор мав право перерозподілити землю. Однак на практиці землеволодіння дедалі частіше ставало спадковим. Саме цей аспект — передача земель у межах родини з покоління в покоління — став визначальною рисою англійського феодалізму [24].

Юридичні норми щодо спадковості земель розвивалися поступово. Перші власники, які отримали землі з рук Вільгельма Завойовника, здобули їх не через спадкування, а в результаті завоювання. Однак уже в середині XII століття спадкове право набуло широкого застосування, а до кінця століття стало загальноприйнятим стандартом [36].

Васали могли виконувати різноманітні послуги в обмін на землю, і в деяких випадках земля надавалася без чітко визначених обов’язків. Однак однією з основних вимог була лицарська служба, тобто кількість лицарів, яких васал мав надавати, і тривалість їхньої служби. Термін «лицар» має кілька значень. У військовому контексті лицар був кавалеристом, оснащеним кіньми та обладунками, а в соціальному аспекті він знаходився між бароном і вільним селянином. Офіційний титул лицаря отримувався через церемонію посвяти, під час якої людину підперізували мечем та поясом [60].

Наприклад, у Gesta Stephani за 1147 рік зазначено, що король Стефан Блуа урочисто посвятив свого сина Юстаса в лицарі, надавши йому землю та титул графа, що також підтверджує, що лицарство було важливим етапом на шляху до вищих титулів. Однак навіть серед лицарів існувала велика різниця в статусі та майновому становищі. Посвячення в лицарі могло відбутися в будь-якому віці, але, як правило, сини королів

проходили цей обряд у підлітковому віці. Це також символізувало їхнє досягнення повноліття: Гланвіль стверджував, що лицар ставав повнолітнім у 21 рік. До кінця XII століття лицарі активно залучалися до судових процесів, виконуючи роль присяжних або допомагаючи шерифам у розслідуваннях. За правління короля Іоана Безземльного (1199–1216) в Англії було близько 4500–5000 лицарів, але між 1215 і 1230 роками їхня кількість значно скоротилася через зростання вартості військових та судових обов'язків. До 1230 року лицарство стало надзвичайно дорогим титулом [62].

ВАнглії після Завоювання кількість лицарів, які могли бути мобілізовані для виконання лицарської служби, становила близько 5000 осіб. Однак, незважаючи на таку потенційну чисельність, було важко знайти приклади повного феодального збору.На практиці зібрання повного феодального ополчення часто ускладнювалося різними обставинами, як-от хвороби або старість васалів. Перша згадка про можливість заміни лицарської служби грошовим платежем з'явилася у 1100 році, і ця практика, відома як щитова служба, швидко поширилася. Оскільки лицарі рідко виконували свою службу особисто, їх роль, ймовірно, мала фінансовий характер, адже за отримані кошти можна було найняти професійних найманців [63].

Часто кількість лицарів, яких сеньйор мав надати, була фіксованою, наприклад, п'ять або десять, але в деяких випадках вимагалося, щоб сеньйор надавав частку лицаря, якщо його землі були поділені серед кількох членів родини. Існує припущення, що введення лицарської служби сталося близько 1072 року і поширювалося не тільки на світських землевласників, але й на англосаксонські монастирі. Навантаження не завжди відповідало рівню багатства, а розподіл лицарської служби виглядав нелогічним. Наприклад, з Петерборо вимагалося 60 лицарів, тоді як з Ремсі, заможнішого монастиря, лише чотири, а з Сент-Олбанс — шість,

незважаючи на те, що доходи Ковентрі були нижчими, ніж у Сент-Олбанс вдвічі.Запровадження лицарської служби, ймовірно, завершилося до складання Книги Страшного суду у 1086 році, хоча її розподіл продовжував змінюватися через злиття або поділ маєтків [61].

Ідеальна модель феодальної ієрархії передбачала просту структуру: васал отримував землю від сеньйора, а сеньйор, у свою чергу, отримав її від короля. Однак на практиці це рідко було таким прямолінійним, оскільки один васал міг підпорядковуватися кільком сеньйорам, якщо його землі були розкидані по різних регіонах, що створювало потенційний конфлікт лояльності в разі суперечок. Така ситуація виникла під час правління Стефана Блуа, коли знатні особи опинилися між двома претендентами на трон — Стефаном і Матильдою, а їхні землі в Нормандії були конфісковані Жоффруа Анжуйським [61].

Хоча концепція омажу і лояльності до сеньйора залишалася потужною протягом усього Середньовіччя, до кінця XII століття особисте виконання служби васалами стало менш важливим. Військова служба лицарів стала настільки заплутаною, що Генріх II наказав провести розслідування, щоб з’ясувати, скільки лицарської служби він міг очікувати від своїх васалів. Це розслідування, відоме як Cartae Baronum, відбулося в 1166 році. Шерифи отримали запити, які потім передавали місцевим землевласникам, щоб ті вказали, скільки лицарської служби вони могли надати. Деякі землевласники були надзвичайно багатими, володіли величезними маєтками, інші — дуже бідними [64].

Як і Книга Страшного суду (Domesday Book), проведене через вісімдесят років Cartae Baronum відображала лише один момент в постійно змінюваній феодальній системі. Аналіз володінь клану Клер показав, що кількість лицарської служби, яку вони були зобов’язані надавати, варіювалася — від чотирнадцяти лицарів для одного васала до однієї тридцятої лицаря для іншого [63].

Незважаючи на те, що лицарська служба могла бути невеликою, вона залишалася важливим символом феодальної ієрархії. Лицар, навіть бідний, мав вищий соціальний статус, ніж інші верстви суспільства. Виявилася закономірність: великі роди, що мали більше квот на лицарську службу, залишалися стабільними, тоді як дрібні землевласники переживали значні зміни. Крім того, сеньйор міг надати васалу велику кількість земель з мінімальними обов'язками щодо лицарської служби як нагороду чи хабар, що порушувало прямий зв’язок між обсягом земель і вимогами до служби [65, с. 57].

До кінця XII століття система особистої військової служби лицарів почала поступово занепадати. У 1181 році Генріх II ухвалив «Постанову про озброєння», яка чітко вказувала, яке озброєння мав мати кожен воїн:

- Власник лицарського лену мав бути озброєний кольчужним панцирем, шоломом, щитом і списом;
- Всі міщани та вільні люди повинні були мати стьобаний дублет, залізний шолом і спис.

Обидва монархи, Генріх II і Річард I, стикалися з труднощами в залученні англійських лицарів до бойових дій у Нормандії та за її межами. Вони вимагали лише одного лицаря з десяти для походів у Нормандію, причому лицарі повинні були служити мінімум 40 днів. Однак на практиці відправлялися навіть менше лицарів, але терміни їх служби були значно довшими [57].

За правління Іоанна Безземельного традиційна система лицарської служби остаточно занепала. У 1205 році король видав указ, який передбачав, що десять лицарів мали спорядити та утримувати одного з-поміж себе за плату 2 шилінги на день для захисту королівства на стільки часу, скільки буде потрібно. Крім того, щитні гроші (scutage), які дозволяли лицарям уникнути військової служби, стали окремим податком, не пов’язаним безпосередньо з лицарськими зобов’язаннями [52].

Феодальні відносини виходили за межі землі та військової служби, оскільки сеньйор мав право вимагати гроші від васалів за певних подій. Ці платежі називалися феодальними інцидентами і могли включати: посвячення старшого сина в лицарі, одруження старшої доньки, викуп з полону [43].

Окрім вимог щодо платежів, сеньйор мав низку прав над своїми васалами. Оскільки земельна власність васала була дійсною лише протягом його життя, після його смерті сеньйор міг управляти його маєтками до повноліття спадкоємців [36].

Якщо дитина васала бажала одружитися, їй потрібно було отримати дозвіл сеньйора, і зазвичай цей дозвіл надавався після сплати певної суми. Опіка над великими маєтками могла приносити значні доходи, а право контролювати шлюби дозволяло сеньйору зберігати політичну владу над маєтком. Шлюб вдови також міг бути вигідним, оскільки багаті претенденти готові були заплатити великі суми за можливість одружитися з заможною вдовою. Король міг навіть видати вдову в шлюб як винагороду за певну службу. Деякі багаті вдови навіть викуповували право залишатися неодруженими, зберігаючи контроль над своїми землями [41].

2.2 Конфлікти та боротьба за владу

Перші два роки правління Стефана Блуа в Англії були успішними: він підтримував закон і порядок, здобув підтримку більшості знаті, а шотландське вторгнення було відбите під керівництвом архієпископа Йоркського в битві при Стандарті, що відбулася 22 серпня 1138 року біля Норталлертона в Йоркширі. Проте його володарювання в Нормандії одразу стало предметом суперечок, коли Жоффруа Анжуйський почав вторгнення в 1136 та 1137 роках. Стефан зміг зберегти контроль над Нормандією, а його присутність сприяла покращенню відносин з братом Тібо. Крім того, син Стефана, Евстахій, приніс омаж королю Франції Людовику, закріпивши таким чином спадкове право своєї родини на Нормандію перед

Жоффруа та Матильдою. Проте Стефан залишив Нормандію в 1137 році і більше не повертався туди, а протягом наступних семи років територія опинилася під контролем Жоффруа [53].

В Англії ситуація почала погіршуватися. Вільям Мальмсберійський згадував, що Стефан намагався організувати засідку на Роберта Глостерського, можливо, через підозри щодо змови. Засідка не увінчалася успіхом, і Роберт зрікся вірності Стефану, приєднавшись до Матильди, своєї зведеної сестри. Інші важливі особи, серед яких були Майлз Глостерський та Браян ФіцКаунт, також почали підтримувати Матильду. Хоча відкрита війна ще не почалася, лояльність васалів до Стефана поступово слабшала [54].

До цього моменту церква утримувалася від втручання, але в 1139 році Стефан почав підозрювати зраду та арештував трьох єпископів: Роджера Солсберійського та його племінників Найджела, єпископа Ілі, і Олександра, єпископа Лінкольнського. Ці єпископи фактично керували адміністрацією Генріха I і володіли численними добре укріпленими замками по всій країні, зокрема в Шерборні, Дівайзесі, Мальмсбері, Солсбері, Ілі та Ньюарку. Стефан захопив ці замки, які пізніше були офіційно передані йому після того, як архієпископ Руанський заявив, що канонічне право не дозволяє єпископам володіти замками, і навіть якщо вони це робили, король мав право їх утримувати, оскільки він був відповідальним за захист прав усіх підданих [36].

У 1138 і 1139 роках почалася серія повстань, більшість з яких була пов'язана з Робертом Глостерським, який перевіряв рішучість Стефана. Стефан придушував ці повстання, але в 1139 році Матильда висадилася в Арунделі разом з Робертом, і конфлікт загострився. Тепер всі три ключові учасники боротьби перебували в Англії. Стефан почав облогу Арундела, але Роберту вдалося втекти до Брістоля, що ознаменувало початок війни. Бойові дії велися переважно на заході та в центрі Англії, де міста й замки

часто змінювали власників. Велика битва відбулася 2 лютого 1141 року біля Лінкольна, коли Роберт Глостерський очолив підкріплення для прориву облоги Стефана. Стефан, попри чисельну перевагу ворога, вирішив дати бій, і це стало катастрофою — він був захоплений у полон [33].

Перемога Анжуйців була закріплена в Англії та Нормандії, куди вступив чоловік Матильди, Жоффруа Анжуйський. Однак, попри поразки, підтримка Стефана не зникла. Матильда своєю зарозумілістю лише зміцнила рішучість лондонців підтримувати Стефана. Дружина Стефана, також Матильда, разом з Вільямом Іпрським зібрала армію і вирушила на Лондон. Лондонці повстали проти імператриці, і вона змушена була втекти, як і її брат Генріх, єпископ Вінчестера. Спочатку він підтримував Стефана, потім перейшов на бік анжуйців, але після втечі Матильди приєднався до королеви Стефана. Роялісти почали облогу анжуйців у Вінчестері, яка тривала до вересня 1141 року. 14 вересня Матильда втекла, але Роберт Глостерський потрапив у полон під час ар'єргардного бою [29].

Бої у Вінчестері стали такою ж катастрофою для анжуйців, як і полон Стефана для роялістів. Оскільки обидва лідери опинилися в полоні, війна зайшла в глухий кут, і жодна зі сторін не могла досягти вирішальної перемоги. Анжуйці зміцнили свої позиції в Англії, але ситуація залишалася рівною. Після переговорів у листопаді 1141 року було домовлено про обмін Стефана на Роберта. Церква продовжувала визнавати королівську владу Стефана, незважаючи на підтримку деяких вельмож Матильді. Матильда встановила свою резиденцію в Оксфорді, але в кінці 1142 року влаштувала зухвалу втечу через замерзлу Темзу і досягла безпеки [37].

Війна перетворилася на низку сутичок і облог, з перемогами та поразками обох сторін, але перевага поступово перейшла до Стефана. Лондон та Кент залишалися його опорою. У 1145 році Жоффруа де Мандевіль, важливий союзник анжуйців, загинув, а роялісти захопили

замок Фарінгдон. Протягом наступних двох років анжуйці втрачали підтримку, а смерть Роберта Глостерського в 1147 році стала великим ударом. У 1148 році Матильда відмовилася від боротьби за корону і повернулася до Нормандії, не змусивши чоловіка Жоффруа Анжуйського приєднатися до війни в Англії [25, с. 145].

Стефан також зазнав невдач, особливо в Нормандії, яку Жоффруа Анжуйський остаточно завоював у 1144 році. Втрата герцогства підірвала його підтримку серед англійської знаті, особливо тих, хто володів землями по обидва боки Ла-Маншу. Тим часом син Жоффруа та Матильди, Генріх Анжуйський, з 1142 року неодноразово відвідував Англію. Його перший військовий похід у 1147 році завершився невдачею, і навіть Стефан змушений був фінансово підтримати його війська. У 1149 році Генріх отримав лицарське посвячення від шотландського короля Давида й продовжив боротьбу за анжуйську справу. У 1151 році він став герцогом Нормандії, а після смерті батька — графом Анжу. У 1152 році одружився з Елеонорою Аквітанською, розширивши свої володіння до Піренеїв [25, с. 148-149].

У 1153 році Генріх висадився в Англії з флотом, проте вирішальна битва між ним і Стефаном так і не відбулася. Останнє велике зіткнення під Воллінгфордом завершилося без бою, оскільки знать відмовилася воювати, дотримуючись політики нейтралітету. За словами хроністів, прихильники Стефана були «байдужими» та вже таємно уклали угоди з Генріхом. Знать формально залишалася вірною Стефану, але не хотіла воювати проти Генріха, якого вважала законним спадкоємцем. Ця відмова від боротьби отримала назву «мир магнатів» [25, с. 151].

Стефан і Генріх змушені були укласти перемир'я, яке було оформлено в двох основних документах. Першим був Вінчестерський договір, після якого в Вестмінстері була видана хартія, що закріплювала досягнуті домовленості. У хартії Стефан визнавав Генріха своїм наступником, що

стало необхідним рішенням після смерті сина Евстахія в серпні 1153 року. Генріх погодився на умови угоди, приніс омаж Стефану, а його другий син Вільям зберіг родові землі та володіння через шлюб. Це стало успішним компромісом, який тримався до смерті Стефана в 1154 році [30].

Період громадянських війн між Стефаном і його супротивниками відомий як "Анархія". Це був винятковий час, який позначився великими політичними та військовими заворушеннями, і залишив глибокий слід в історії XII століття. Хоча розбійництво мало місце, його часто використовували лише для особистих інтересів. Феодали намагалися підтримувати порядок на своїх землях, але також сприяли беззаконню на територіях супротивників [48, с. 93].

Сімейна політика відігравала вирішальну роль у конфліктах цього періоду. Матильда та Роберт Глостерський, сестра і брат, воювали проти братів Стефана та Генріха Блуаського, а пізніше до боротьби долучилися Евстахій, син Стефана, та Генріх Анжуйський, син Матильди. Однією з найбільших криз стало ув'язнення трьох єпископів, що належали до однієї сім'ї. Феодали часто могли розраховувати на підтримку родичів і васалів. Родинні зв'язки мали більший вплив, ніж це часто зображено в історії, а деякі родини ставали на протилежні сторони конфлікту через власні інтереси. Наприклад, родини Бігодів і Вареннів воювали не стільки за підтримку Стефана чи Матильди, скільки за свої власні цілі [48, с. 94].

Також важливим був Ранульф, граф Честера, який часто змінював свої союзи, орієнтуючись на особисті інтереси. Для нього важливіше було зберегти та розширити свою місцеву владу, ніж брати участь у боротьбі за трон. Васали також могли воювати проти своїх сеньйорів, не вважаючи це зрадою. Наприклад, Рішар де Лайль був ув'язнений графом Лестера через давню ворожнечу, хоча обидва підтримували короля Стефана. Ці конфлікти відображають специфічну політику XII століття, коли феодали

досягали своїх цілей через військові дії, часто зосереджуючись на регіональній владі, а не на національному рівні [19].

Однією з характерних рис періоду Анархії були приватні угоди між феодалами, які намагалися зменшити наслідки війни. Одна з найвідоміших угод — пакт 1149 року між графами Честера та Лестера, що мали значні володіння в Мідлендсі. Проблема підтримки претендентів на престол змушувала багато феодалів надавати мінімальну підтримку, щоб зберегти репутацію. Такі угоди укладалися через представників феодалів або духовенство, яке часто подорожувало між ворогуючими сторонами. Вони не були поширеними, але були законним способом визначення лояльності та очікувань. Багато таких угод укладалися після висадки імператриці Матильди, коли вірність сусідів піддавалася випробуванню. Одна з угод була між графами Глостера та Херефорда, які прагнули завершити війну та зберегти свої землі [23].

Інші угоди включають мирний договір між Стефаном та Давидом Шотландським королем, а також угоду між Генріхом Анжуйським і графом Честера. Хоча ці угоди були звичайними в Нормандії, після вступу Генріха II на престол зміни в законодавстві призвели до того, що королівські суди перестали визнавати ці приватні угоди, скасувавши практику, яка раніше була законною [62].

Роль церкви під час Анархії визначалась двома основними аспектами: вплив папства і континентальної політики, а також діяльність церковних діячів в Англії. На початку правління Стефана Папа Інокентій II підтримав його, оскільки Стефан був коронований архієпископом Кентерберійським. Однак партія Анжуйців заблокувала папське схвалення коронації сина Стефана, Евстахія. Церква в Англії мала складну позицію: хоча Стефан був освячений архієпископом, його стосунки з церковними діячами були неоднозначними. Зокрема, арешт єпископа Роджера Солсберійського викликав занепокоєння серед духовенства. Брат Стефана, Генріх

Вінчестерський, часто змінював лояльність, підтримуючи то королівську, то анжуйську справу [29].

Монастирі ставали важливими центрами влади, оскільки дворяни засновували їх на спірних землях, часто захоплених під час війни. Вільям Іпрський заснував Цистерціанський монастир, незважаючи на погіршення відносин з континентальними лідерами цистерціанців [30, с. 55].

Матильда підтримувала кілька церковних установ на континенті, зокрема монастир Бек, і була відома своєю відданістю релігійним реформам. Теобальд, архієпископ Кентерберійський, підтримував обидві сторони, навіть довівши до Папи необхідність не відлучати Стефана від церкви. Вибори архієпископа Йорка стали значною політичною подією, оскільки вони поділили прихильників між Стефаном і цистерціанцями. Вільям ФітцГерберт, обраний архієпископом, зіштовхнувся з опозицією, яка призвела до його заміни Генріхом Мурдаком. Після смерті кількох ключових опонентів, Вільям повернувся на посаду, але помер за підозрілих обставин у 1154 році. Духовенство Лондона заохочувалося обома сторонами: нелегітимний син Стефана, Гервейс, став абатом Вестмінстера, а Генріх Блойський став деканом святого Мартіна Легранд. В 1141 році Матильда забезпечила посаду Лондонського єпископа для свого прихильника Роберта де Сігілло [30, с. 95].

Стефан Блуа помер 25 жовтня 1154 року, і хоча Генріх став фактичним королем, він вирішив не поспішати перетинати Ла-Манш. Спочатку він займався справами в герцогстві, а лише через шість тижнів, 19 грудня, відплив до Англії. Генріх та його дружина, Елеонора Аквітанська, були коронані разом у Вестмінстерському абатстві, і Генріх II став безперечним королем Англії та герцогом Нормандії. Він одразу почав призначати людей на важливі посади, зокрема тих, хто працював за часів його діда, Генріха I. Одним із таких був Найджел, єпископ Елі, якого повернули для відновлення скарбниці. Деякі дворяни, які служили при

Генріху I та Стефані, також приєдналися до Генріха II, зокрема Есташ Фіц Джон [30, с. 101].

Війна створила хаос і нестабільність. Лорди боролися за вплив у своїх регіонах, що змусило Генріха зміцнити монархію. Він наказав зруйнувати фортеці, вигнати ненависних фламандських найманців і повернути короні замки, що належали баронам. Вільям Аумаль, один із баронів, спробував виступити проти Генріха, але підкорився, коли Генріх повів війська на північ. Завдяки швидким і рішучим діям Генріха, мир поступово відновився в країні [53].

Окрім військових дій, Генріх II також зосередився на відновленні адміністративної влади для забезпечення порядку і зміцнення фінансів корони. Під час Анархії багато земель були захоплені дворянами, і Генріх розпочав процес повернення цих земель їх законним власникам, зокрема короні. Принцип відновлення полягав у тому, що землі, захоплені під час війни, мали бути повернуті тим, хто володів ними наприкінці правління Генріха I. Хоча згадка про його діда зміцнювала правовий статус Генріха II, на практиці відновлення земель до їх попереднього стану було непрактичним. Натомість Генріх застосовував гнучку політику, що могла змінюватися залежно від поточної ситуації [54].

Після цих змін королівська влада була відновлена, і жахи громадянської війни залишилися в минулому. Однак наступного десятиліття розпочалися серйозні конфлікти між короною та церквою, що досягли небаченого раніше рівня. Справа церковної влади та держави стала складною і нестабільною, починаючи ще з періоду співпраці між Вільямом Завойовником і архієпископом Ланфранком [54].

Розподіл влади між церквою та державою став все більш суперечливим у кінці XI-XII століть, і часто архієпископи та єпископи тікали з країни через конфлікти з королем. Ансельм, архієпископ Кентерберійський, двічі втікав від Вільяма Руфуса та Генріха I. У XII

столітті церква почала рішучіше протистояти королівським бажанням, хоча король продовжував тиснути. Одним з прикладів є справа Осберта, якого церква розглядала, коли він нібито отруїв архієпископа Вільяма Йоркського [40].

У 1160-х роках напруження між короною і церквою загострилося через питання покарання церковників, які скоїли злочини. Генріх II запропонував, щоб церква відмовлялася від злочинців, дозволяючи державі їх карати. Це поставило короля в конфлікт з архієпископом Томасом Бекетом, який, хоча і був спочатку лояльним до короля, став захисником прав церкви, виступаючи за її імунітет від світської юрисдикції. Спочатку був досягнутий компроміс, що єпископи повинні дотримуватися звичаїв, але з виключенням церковних законів, що заперечували королівську владу. У відповідь Генріх II видав Конституції Клерендона, які регламентували королівський контроль над церковними справами, визначали обмеження щодо церковних судів та юрисдикції між світськими і церковними судами [40].

Новизна Конституцій Клерендона полягала в тому, що вони були письмово зафіксовані, що унеможливлювало компроміс. Король намагався закріпити свою позицію, але це лише загострило конфлікт. Єпископи відмовилися прийняти Конституції, і Бекет спочатку погодився на них, але через кілька днів знову відмовився. Він втік з країни, і протягом шести років тривав конфлікт, обидві сторони намагаючись здобути підтримку Папи. Ключовим моментом стало коронування сина Генріха II, яке через відсутність Бекета провів архієпископ Йоркський. Папа Олександр III дозволив це, але потім планував відлучити від церкви всіх учасників, наклавши інтердикт на Англію. Генріх II погодився на примирення з Бекетом, і той повернувся до Англії, відлучивши єпископів Йоркського, Лондонського та Солсберійського за участь у коронації [42].

Вони вирушили до Кентерберійського собору та почали переслідувати Бекета в напівтемряві, що згущувалася. Бекет зупинився, щоб помолитися біля вівтаря, і лицарі знайшли його там. В результаті сутички Бекет загинув 29 грудня 1170 року [42].

У 1170 році Бекет здобув визнання за свою боротьбу проти Генріха II і у 1173 році був канонізований. 12 липня 1174 року Генріх II здійснив покуту за його вбивство, молячись і піддаючись бічуванню біля гробниці Бекета. Наступного дня шотландський король Вільгельм Лев був захоплений англійцями, що сприймалося як знак прощення від Бекета [41].

У 1173 році повстання проти Генріха II очолив його син, молодий король Генріх, прагнучи отримати власні землі. До нього приєдналися його брати, король Франції Людовік VII, а також його мати, Елеонора Аквітанська. Повстання було коротким, але жорстоким. На півночі шотландський король Вільгельм вторгся в прикордонні області, але 13 липня 1174 року був захоплений. У вересні було укладено мирну угоду [41].

Наприкінці життя Генріха II родинні інтриги спричинили нове повстання. У 1189 році його дружина Елеонора та сини Річард і Джон об’єдналися з французьким королем Філіпом Августом, щоб забрати у Генріха Нормандію та Анжу. Однак смерть Генріха того ж року зробила Річарда королем Англії та герцогом Нормандії, і його союз з Філіпом розпався. Річард був коронований у 1189 році і вирушив у Третій хрестовий похід. Після його взяття у полон імператором Генріхом VI, Англія опинилася в стані політичної нестабільності. Брат Річарда, Джон, намагався захопити владу, але Елеонора Аквітанська організувала оборону і взяла Джона в облогу. У той час французький король Філіп захопив частину Нормандії [47].

Після викупу Річард повернув контроль над королівством, змусивши Філіпа відступити. Річард продовжував зміцнювати кордони Анжуйської

імперії, поки в 1199 році не помер від ран, отриманих під час військової кампанії [34].

У 1199 році, після смерті Річарда, його молодший брат Іоан був коронований королем Англії. Хоча в Англії зберігався спокій, французький король Філіп Август почав напади на Нормандію. У 1200 році Іоан уклав договір із Філіпом, визнавши його сюзереном Нормандії та сплативши 20 000 марок. Також був укладений шлюбний союз між сином Філіпа, Людовіком, та племінницею Іоана, Бланкою. У період миру Іоан зробив помилку, анулювавши свій шлюб з Ізабеллою Глостерською і одружившись з Ізабеллою Ангулемською. Це спричинило конфлікт із Гуго IX, лордом Лузіньяна, який був обурений таким кроком і звернувся за підтримкою до Філіпа Августа. Це зміцнило позиції французького короля.

Після смерті Констанції Бретонської в 1201 році, її син , Артур, став потенційним спадкоємцем територій, що належали Іоану Безземельному, і отримав підтримку від Філіпа. У 1202 році Філіп прийняв від Артура омаж за Бретань, Анжу, Мен і Турень, що стало загрозою для Іоана [34].

Подальший тиск на Іоана Безземельного почався, коли Філіп вимагав його присутності при дворі після офіційного звернення Лузіньянів до французького короля. Іоан відмовився з’явитися до суду свого сюзерена, що дало Філіпу можливість покарати його та змусити підкоритися. Це призвело до військових кампаній 1202–1204 років, під час яких Філіп поступово витіснив Іоана не тільки з Нормандії, але й з усіх його анжуйських володінь.

Два важливі епізоди визначили хід подій. Першим стало досягнення Іоана — його швидкий марш (вісімдесят миль за сорок вісім годин), який дозволив йому захопити замок Мірабо, де перебував Артур Бретонський. Це була блискуча перемога, але жорстоке поводження з полоненими та загадкова смерть Артура (чутки твердили, що Іоан убив свого небожа) спричинили невдоволення серед знаті, і підтримка короля почала слабшати.

Другим ключовим моментом стало захоплення Філіпом замку Шато-Гайар, який контролював річку Сену та центральні землі Нормандії. Це була фортеця, збудована Річардом I, але Філіп захопив її завдяки військовій винахідливості та героїзму, зокрема лицаря Петра Богіса, який проник у замок через туалетний жолоб і допоміг відкрити міст, дозволивши головним силам увірватися у фортецю [34].

Падіння Шато-Гайара 6 березня 1204 року стало серйозним ударом для Іоана Безземельного. Після цього міста й замки Нормандії швидко капітулювали перед Філіпом. Іоан залишив Нормандію ще в грудні 1203 року і більше туди не повертався. У 1206 році Іоан Безземельний здійснив набіги на Гасконь, Пуату та Анжу, відновивши контроль над Гасконню та частинами Пуату. Хоча після втрати Нормандії це був лише незначний успіх, він надав англійському королю базу для подальших військових кампаній [35].

У 1205 році англійська церква пережила кризу через смерть архієпископа Кентерберійського Губерта Уолтера. Іоан Безземельний підтримав кандидатуру Джона де Грея, єпископа Норвіцького, на його місце, але ченці Кентерберійського собору обрали настоятеля Регінальда. Після звернення до Риму, Папа обрав Стефана Ленгтона, який був освячений на посаду архієпископа 17 липня 1207 року. Іоан відмовився затвердити це призначення, вигнав ченців і конфіскував прибутки собору. Під тиском ситуації зведений брат Іоана, архієпископ Йоркський Джеффрі, втік. Папа наклав інтердикт на Англію, який був офіційно оголошений 23 березня 1208 року. Усі церковні обряди були припинені. Це було перше використання інтердикту як політичної зброї в Англії [35].

Після тривалих перемовин у листопаді 1209 року Папа відлучив Іоана від церкви. У 1213 році Папа погрожував скинути його з трону, якщо він не виконає вимог. Опинившись між релігійною і світською владою, Іоан уклав союз з Папою. Іоан не лише прийняв повернення Стефана Ленгтона,

а й зрікся королівств Англії та Ірландії на користь Папи Інокентія III, отримавши їх пізніше назад за щорічну данину. Таким чином, відлучений король опинився під захистом папства, що стало значною зміною обставин [36].

Під час суперечки з папством Іоан Безземельний продовжував військові дії в Ірландії (1210), Уельсі (1208 і 1211) та на шотландському кордоні (1209), зміцнюючи свою владу. З 1212 року він зосередився на континентальних володіннях, коли Філіп Август готував вторгнення в Англію. Проте англійський флот завдав французам серйозних втрат, відтермінувавши вторгнення. Іоан, в свою чергу, зібрав сили для вторгнення у Францію, плануючи спільну кампанію з імператором Оттоном IV. Однак спротив англійських баронів, які відмовлялись служити відлученому королю, ускладнив підготовку. Під час похід на Францію стався розгром в битві при Бувіні 27 липня 1214 року, де Оттон IV зазнав поразки від Філіпа. Іоан, залишаючись у Ла-Рошелі, втратив шанс повернути Нормандію [36].

В Англії барони зміцнили опозицію після виявлення коронаційної хартії Генріха I, яку архієпископ Ленгтон представив як доказ необхідності обмеження влади короля. Іоан відкинув їхні вимоги і зажадав поновлення присяги на вірність, але барони відмовились і почали збирати війська, захопивши Лондон [33, с. 247].

Таким чином, суспільно-політичне життя в Англії навіть після завоювання цієї країни Вільгельмом Завойовником не стало мирним. Після його смерті розпочалась довготривала внутрішня боротьба, у якій король воював не тільки проти претендентів на трон, але й проти баронів, які вбачаючи слабкість правителя ставали йому на шляху. Період «анархії» призвів до зменшення ролі короля та збільшення влади баронів, які змогли добитись від Іоана Безземельного підписання важливого документа, що в подальшому зменшило вплив королів Англії на політику країни.

Розділ 3. Велика хартія вольностей і початки парламентаризму

3.1 Передумови прийняття Великої хартії вольностей

Остаточне завоювання Англії Вільгельмом I у 1066 році забезпечило йому та його нащадкам виняткову владу над країною. Король не лише зумів підкорити собі територію, а й встановив домінування над нормандськими баронами, які допомагали йому в боротьбі, а також над духовенством, яке до того часу залишалося тісно пов’язаним із Римською церквою. Вільгельм I затвердив своє верховенство над англійською церквою, змусивши Папу Римського Олександра II погодитися на непрямий контроль над релігійними справами країни. Це стало важливим

кроком до централізації влади та посилення королівської позиції у відносинах із Папським престолом [21].

Його син, Генріх I, який зійшов на престол у 1100 році, зіткнувся з серйозним викликом: його старший брат, Роберт, герцог Нормандії, оскаржував право Генріха на корону. Щоб заручитися підтримкою англійської знаті та духовенства, новий монарх був змушений зробити значні поступки, що вилилося у видання Хартії вольностей. Цей документ містив королівські гарантії щодо обмеження свавілля влади, дотримання прав дворян і забезпечення автономії церкви. Наступник Генріха I, Стефан Блуаський, зійшов на трон у 1135 році, однак його правління також супроводжувалося боротьбою за владу. Його права оскаржувала дочка Генріха I — імператриця Матильда, яка мала сильну підтримку серед англійської знаті. Щоб закріпити свої позиції, Стефан у 1136 році видав урочисту хартію, у якій підтвердив ще більш значні гарантії щодо належного управління країною, посилення прав церкви та дворян [22].

У 1154 році трон зайняв син Матильди — Генріх II, представник династії Плантагенетів. Він також підтвердив традицію видачі хартій на початку правління, закріпивши це у своїй урочистій прокламації. У документі він пообіцяв відновити та зберігати всі свободи й вольності, надані його дідом, Генріхом I. Ці зобов’язання свідчили про продовження тенденції до встановлення письмових гарантій прав знаті та духовенству [23].

Протягом XII століття в Англії сформувалася традиція, згідно з якою коронаційна присяга нового монарха мала доповнюватися письмовими обіцянками, скріпленими королівською печаткою. Це стало основою поступового формування концепції обмеженої монархії, де влада короля не була абсолютною, а залежала від його домовленостей із дворянством та церквою. Цей процес відіграв ключову роль у подальшому розвитку

політичної системи Англії та підготував ґрунт для появи в XIII столітті Великої хартії вольностей [23].

У період правління Генріха II (1154–1189) значно зріс обсяг загального права, що сприяло зміцненню королівської влади. Однак, незважаючи на розвиток судової системи та адміністративних реформ, залишалася невирішеною низка важливих питань. Зокрема, барони не мали чітко визначених фінансових зобов'язань перед короною, що створювало постійні джерела напруги між ними та монархом. Крім того, права баронів щодо здійснення судочинства над своїми підданими залишалися неврегульованими, що призводило до правової невизначеності [28, с. 79].

Анжуйська адміністрація, яку активно розвивав Генріх II, ставала дедалі ефективнішою завдяки залученню освічених суддів, компетентних фінансистів та досвідчених клерків. Це посилювало вплив корони на місцеве управління та послаблювало автономію баронів, які відчували, що їхні традиційні привілеї під загрозою [28, с. 80].

Невдоволення англійської знаті досягло нової висоти під час правління Річарда I (1189–1199). Його тривала відсутність у країні, викликана участю в Третьому хрестовому поході (1189–1192), полоном у Німеччині та війною з Францією, змусила уряд запроваджувати дедалі вищі податки. Барони обтяжувалися фінансовими поборами, що йшли на фінансування викупу короля з полону в 1194 році, а також на утримання англійських володінь у Франції, які перебували під загрозою з боку французького короля Філіпа II Августа. Ситуація ще більше загострилася після сходження на престол Іоанна Безземельного у 1199 році. Його правління від початку супроводжувалося численними труднощами. Насамперед, він зіткнувся із суперницькою претензією на трон з боку свого племінника Артура Бретонського, якого підтримувала частина баронів і сам Філіп II. Французький монарх використовував цей конфлікт для ослаблення позицій Англії на континенті [25, с. 68-69].

Протягом перших років правління Іоанна боротьба за контроль над Нормандією та іншими анжуйськими територіями у Франції стала одним із головних викликів для англійської корони. До 1204 року Філіп II успішно реалізував свій намір усунути англійське панування в Нормандії, що стало серйозним ударом по авторитету Іоанна. Втрата континентальних володінь, зростання податкового тиску на англійську знать та відсутність стабільної фінансової політики лише загострювали протистояння між королем та його підданими [33, с. 120].

На відміну від своїх попередників, Іоанн Безземельний не видав генеральної хартії, яка б гарантувала права баронів, на початку свого правління. Це стало першим тривожним сигналом для англійської знаті, яка традиційно очікувала від нового монарха письмових запевнень у дотриманні її привілеїв. Проте у 1199 році, коли Іоанн ще перебував у Франції, в Нортгемптоні відбулося зібрання, на якому архієпископ Кентерберійський Губерт Вальтер, королівський радник Вільям Маршал та головний суддя Англії Джеффрі Фітцпетер від імені короля запевнили дворянство, що їхні права будуть збережені. Вони наголосили, що якщо барони залишаться вірними королю та підтримуватимуть мир у країні, Іоанн забезпечить їхні законні привілеї. Проте вже у 1201 році конфлікт між королем і баронами почав загострюватися. Коли Іоанн закликав своїх васалів приєднатися до нього у французькому поході, частина графів відмовилася перетинати Ла-Манш, якщо король не підтвердить їхні «права». Це свідчило про зростання недовіри з боку знаті до королівської влади, особливо на тлі постійних фінансових вимог монарха. У 1205 році, коли Англія опинилася під загрозою французького вторгнення, Іоанн змушений був публічно присягнути, що захищатиме права королівства та не порушуватиме традиційні свободи [30, с. 123-124].

Після катастрофічної втрати Нормандії у 1204 році становище Іоанна значно ускладнилося. Позбавлений своїх континентальних володінь,

король більше не міг покладатися на ресурси французьких земель і змушений був шукати фінансову підтримку виключно в Англії. Це призвело до різкого збільшення податкового тиску. Зокрема, монарх почав систематично вимагати скутаж—грошовий податок, який васали платили замість виконання військової служби. Часті й невиправдані фінансові збори викликали дедалі більше невдоволення серед баронів, які бачили в цих заходах не лише економічний тягар, а й загрозу своїм правам та свободам [27].

Ще одним важливим конфліктом, що підірвав позиції Іоанна, стало його протистояння з папою Інокентієм III через призначення архієпископа Кентерберійського. Король відмовився затвердити кандидатуру Стівена Ленгтона, обрану папою, що спровокувало серйозну кризу у відносинах з Римом. У 1208 році папа наклав інтердикт на Англію, що означало припинення всіх церковних служб та обрядів. Це залишило англійську церкву у скрутному становищі й зробило її вразливою перед фінансовими вимогами Іоанна, який активно конфісковував церковні землі та майно [10].

Ситуація загострилася ще більше у 1209 році, коли папа Інокентій III відлучив Іоанна від церкви. Це стало серйозним ударом по королівському уряду, адже багато досвідчених адміністраторів, які служили короні, відмовилися працювати на відлученого правителя. Політична ізоляція короля та його конфронтація з папством значно послабили його позиції всередині країни [11].

Коли у 1213 році Іоанн нарешті примирився з папством, погодившись на вимоги Інокентія III, новий архієпископ Кентерберійський Стівен Ленгтон став ключовою фігурою в баронському русі опору. Він не лише виступав як духовний авторитет, а й став політичним радником баронів у їхньому протистоянні з королем. Саме Ленгтон запропонував, щоб вимоги знаті базувалися на Хартії вольностей Генріха I, виданій ще у 1100 році. Відновлення положень цієї хартії могло слугувати вагомим аргументом у

переговорах із монархом та обґрунтувати необхідність нових гарантій баронських прав [12].

У червні 1215 року англійський король Іоан та його незадоволені барони зустрілися на рівнині Раннімід, стратегічно розташованій між Віндзорським замком і Лондоном, щоб спробувати врегулювати конфлікт. Протистояння між монархом і знаттю досягло критичної точки, і під тиском впливових баронів, а також Кентерберійського архієпископа Стефана Ленгтона, король 10 липня погодився на перелік вимог, які увійшли до документа, відомого як "Статті баронів". Хоча цей текст не мав юридичної сили, він проклав шлях до створення Великої хартії вольностей, яку Іоан був змушений затвердити вже 15 липня [13].

Велика хартія стала першою офіційною угодою, що обмежувала королівську владу письмовими нормами. Документ складався з шістдесяти однієї статті, що охоплювали широкий спектр питань – від організації королівської ради й системи оподаткування до адміністративних реформ і навіть дрібних господарських справ, як-от регулювання риболовних загат. Хоча зміст хартії не можна назвати революційним, її історичне значення було колосальним: відтепер влада монарха більше не вважалася абсолютною, а сам король визнав, що його дії можуть бути обмежені законом [14].

До підписання Великої хартії король був єдиним, хто міг визначати межі своєї влади. Теоретично він мав рахуватися з аристократією, але формального механізму контролю не існувало. Затвердження хартії стало безпрецедентним кроком: віднині не лише монарх визначав правила гри, а і його піддані отримали право на опір у разі порушення їхніх свобод. Так було закладено основи принципу верховенства права, який із часом став наріжним каменем англійської державності [15].

Після того як король Іоан підписав Велику хартію вольностей, барони присягнули йому на вірність, що мало б означати завершення війни. Проте

довіра між сторонами так і не виникла. Обидві сторони залишалися на поготові: барони навіть організували турнір у Стамфорді аби зберегти зброю. Папство визнало хартію недійсною через примус, під яким вона була підписана, і до кінця 1215 року відлучило від церкви тридцять баронів, що виступали проти короля. У відповідь барони знову розпочали повстання, і війна спалахнула з новою силою, при цьому вони прагнули позбутися Іоана та поставити на його місце французького дофіна Людовіка, майбутнього короля Людовіка VIII [15].

Перші етапи боротьби для баронів виявилися трагічними: замок Рочестер був захоплений після семитижневої облоги, і з того часу король Іоан, долаючи опір, захоплював північ і схід країни. Він готувався до наступу на Лондон, опорну базу баронів. Однак 21 травня 1216 року Людовік Французький прибув до Англії та підтримав баронів у Лондоні. Це змінило ситуацію, адже замки та барони почали переходити на його бік. Одним із найбільших союзників Джона залишався папа Інокентій III, який відлучив Людовіка від церкви і скасував зобов'язання Іоана Беззеmельного щодо Великої хартії у вересні 1216 року. Незважаючи на це, король опинився у скрутному становищі через численні поразки, зокрема, коли його обоз, що містив цінні речі, був затоплений під час переправи [31].

Після довгих військових операцій король Іоан захворів і помер 18 жовтня 1216 року. Його смерть змусила припинити боротьбу, адже тепер не було причини для конфлікту. Корону успадкував дев'ятирічний Генріх, син Іоана. Незважаючи на складне становище, радники нового короля, зокрема Вільям Маршал, зберегли контроль на півночі та заході Англії. Коронація Генріха відбулася 28 жовтня в Глостері, місті, яке вже мало королівські традиції. Радники, єпископи і магнати присягнули новому королю, і вже 12 листопада 1216 року Велика хартія була знову затверджена від його імені. Це стало важливим політичним кроком, адже

тепер Людовік не міг претендувати на перевидання хартії, і все більше став сприйматися як претендент на трон, а не законний правитель [31].

Папа Інокентій III рішуче підтримав нову владу в Англії, і поступово королівська сторона отримала перевагу, здобувши перемогу під Лінкольном та розгромивши французький флот біля Сандвіча. У результаті Кінгстонського миру Людовік повернувся до Франції, а війна в Англії завершилася [32, с. 278].

Після війни Велика хартія не була забута: її перевидавали у 1217 і 1225 роках, а версія 1225 року стала частиною англійського законодавства через "Підтвердження хартій" у 1297 році за короля Едуарда I. Вперше термін "Велика хартія" з'явився у 1218 році, щоб відрізнити її від іншого документу – Лісового указу, виданого у 1217 році. Версія 1225 року була проголошена як результат "власної волі короля" та її значення продовжувало зростати протягом XIII століття. Однак до кінця XVI століття зв'язок Великої хартії з королем Іоаном Безземельним значно ослаб і навіть зник: у п'єсі Шекспіра "Король Джон" цей документ не згадується, і юристи більше зверталися до перевидання 1225 року Генріха III [25, с. 136].

3.2 Соціальні та правові наслідки Великої хартії вольностей

У 1215 році підписання Великої хартії вольностей стало важливим моментом у британській історії, оскільки вона не лише обмежила необмежену владу короля, але й намагалася відновити баланс між короною та королівством. Цей документ захищав не тільки традиційні права феодалів та підданих, але й встановлював гарантії для церкви та Лондона. Важливість Великої хартії полягала в тому, що вона набагато ширше охоплювала інтереси різних соціальних верств, надаючи більше прав не лише баронам, але й звичайним людям. Як зазначав Гольт, «Велика хартія стала першим великим актом нації після осмислення її власної

ідентичності» [16]. Вона виокремлювалася серед інших угод тим, що визнавала потреби широких верств населення, що тоді означало зростання національної свідомості [33, с. 342].

Проте після підписання документ не одразу був сприйнятий без заперечень. Король Іона зіткнувся з серйозними труднощами, оскільки папа Інокентій III, що мав значну церковну владу, активно підтримував монарха. Папа звинувачував єпископів, таких як Ланґтон, у відсутності належної реакції на протистояння королівській владі, а папські послання того часу засуджували будь-які союзи, спрямовані проти Іоана Безземельного, підкреслюючи його підтримку з боку Церкви. Одним із ключових пунктів Хартії було положення в Клаузулі 14, яке вимагало консультацій для збору податків. Від архієпископів до земельних власників, кожен, кого стосувалися ці збори, мав брати участь в обговоренні їх до впровадження. Це підкреслювало головну мету Хартії — забезпечити, щоб рішення короля не були самовільними, а ґрунтувалися на загальному згоді. Реакція Іоана була дуже серйозною: він терміново звернувся до своїх баронів і графів за підтримкою, що свідчило про його бажання зберегти контроль у період політичної нестабільності після підписання Хартії [34, с. 64].

Можемо відзначити двозначність Великої хартії, яка, з одного боку, визнавала права феодалів, а з іншого — утверджувала божественну владу монарха. Цей дуалізм чітко відображав політичну ситуацію в середньовічній Англії. Окремо варто зазначити, що при затвердженні остаточної редакції Хартії в 1225 році присутність 20 абатів серед свідків вказувала на значну роль Церкви в цьому процесі. Велика хартія вийшла за межі звичайних політичних угод, перетворившись на документ, що глибоко вкорінювався в теологічні та соціальні реалії того часу. Вона стала не лише результатом політичних змін, але й відображала складну динаміку того періоду. Її вплив відчувався протягом усієї епохи правління короля

Джона, закладаючи основи для розвитку демократичних принципів та верховенства права [35].

Один з ключових аспектів Великої хартії вольностей полягає в її глибокому впливі на структуру королівської влади в середньовічній Англії. Документ не лише обмежував безмежні повноваження монарха, а й зумовлював серйозні зміни в адміністративних, судових та фінансових практиках, що привели до створення більш збалансованої та відповідальної системи управління. Велика хартія стала першим кроком на шляху до того, щоб королівська влада стала більш підзвітною своїм підданим, зокрема феодалам, баронам та церкві [36].

Перед підписанням Великої хартії король Іоан, як і його попередники, володів беззаперечними правами в багатьох аспектах управління, зокрема в питаннях оподаткування, судочинства та військових витрат. Король міг без обмежень стягувати податки, накладати штрафи та розпоряджатися судовими рішеннями, не залежно від думки інших осіб. Однак з підписанням Великої хартії ці повноваження стали чітко обмеженими, а король був зобов'язаний діяти відповідно до встановлених правових норм і за узгодженням з іншими важливими представниками феодального суспільства [37, с. 203].

Одна з головних революційних рис Великої хартії полягала в тому, що вона обмежувала здатність монарха безконтрольно отримувати доходи від підданих, визначала чіткі правові рамки для виконання судових повноважень, а також встановлювала захист від зловживань з боку місцевих чиновників. Хартія була спрямована на те, щоб зробити систему управління менш уразливою до капризів і суб'єктивних рішень короля, а натомість забезпечити справедливість і сталість законів [38, с. 73].

Але важливо розглядати Велику хартію не тільки як інструмент обмеження монархічної влади. Вона також підкреслювала важливу роль монарха як головного законодавця та гаранта правосуддя в державі.

Голдман зазначає, що хоча Велика хартія була представлена як акт королівської милості, вона фактично підтверджувала монарха як найвищого носія правових норм. За словами історика, замість того, щоб підпорядковувати короля закону, документ надавав йому роль основного творця правової системи, що зміцнювало центральний статус монарха в політичному та правовому ландшафті країни. Така амбівалентність, що поєднувала обмеження та підкріплення королівських повноважень, свідчить про складність політичної реальності середньовічної Англії [39].

Велика хартія також мала глибоке значення в політичному контексті того часу. Вінстон Джонсон зазначає, що хоча документ був відхилений як королем Джоном, так і Папою Інокентієм III, він був відновлений у зміненій формі з метою заспокоїти баронів та знизити загрозу з боку іноземних ворогів. Цей процес адаптації Хартії демонструє її живу природу та здатність до змін відповідно до змінюваних політичних умов, що підвищувало її значення як інструменту, що відповідає вимогам часу [40].

Ключовим пунктом Великої хартії є її прагнення створити чіткіші правові юрисдикції та встановити більш структуровану систему правосуддя. У 24 пункті визначалося, що серйозні правопорушення мали розглядатися тільки в королівських судах. Це положення підкреслює важливість централізованого управління, яке забезпечувало рівність перед законом для всіх громадян, незалежно від їх соціального статусу. Навіть якщо королівські чиновники зберігали певну частину своїх повноважень у судовому процесі, сама ідея централізованого правосуддя підвищувала рівень організованості і справедливості в системі [41].

Особливе значення мав 12 пункт, яка вимагала, щоб значні фінансові збори, такі як щитові податки, могли бути введені лише за згодою всього королівства. Цей пункт підтверджував принцип колективного прийняття рішень і обмежував свавільність монарха у питаннях фінансів, надаючи

баронам і лордам більше можливостей для впливу на фінансову політику держави [42, с. 87].

Нарешті, Велика хартія істотно змінила розуміння справедливості у середньовічному праві, що яскраво проявилося в 21 пункті. Згідно з нею, покарання для графів та баронів могли бути накладені лише за рішенням їм рівних, і лише пропорційно важкості правопорушення. Це стало першим кроком до закріплення принципу пропорційності в правосудді, що, у свою чергу, сформувало основи для більш справедливого та відкритого судочинства в майбутньому [43].

Підписання Великої хартії вольностей у 1215 році стало важливою віхою не лише в обмеженні необмеженої влади монархії, але й мало опосередкований, але значний вплив на розвиток англійського парламенту. Документ став основою для нового розуміння відносин між сувереном і його підданими, що зіграло важливу роль у формуванні урядових і політичних структур, які визначали англійську систему управління протягом наступних століть. Положення Великої хартії, хоча й не були безпосередньо спрямовані на створення парламенту, фактично проклали шлях до становлення представницької влади в Англії [44].

Важливим аспектом впливу Великої хартії на розвиток законодавчої влади було її положення, яке регулювало низку суттєвих питань, таких як обмеження податків та зобов'язань короля перед феодалами. Як зазначає Меддікот, «регулювання цих питань у Великій хартії мало неочікуваний, але суттєвий вплив на формування парламенту протягом правління Генріха III». У результаті, до кінця його правління парламент, хоч і ще не набув сучасного вигляду, отримав певну структуру, що трималася протягом усього середньовіччя. Це свідчить про важливу роль Великої хартії у формуванні основ парламентської системи, де представники різних верств суспільства мали голос у вирішенні ключових питань державного управління [64].

Велика хартія мала вплив не лише на еліту, але й на «середніх людей графств», які поступово ставали більш політично активними. Дрібні землевласники мали власні інтереси, що відрізнялися від інтересів баронів, і з часом вони почали відігравати дедалі більшу роль в політичному житті країни. Це політичне залучення «середнього класу» прискорило еволюцію парламентської системи, адже забезпечило більш широке представництво в державних органах, яке виходило за межі лише вищих верств суспільства. Таким чином, Велику хартію можна вважати одним із каталізаторів розвитку політичної участі і формування нових політичних сил, що в свою чергу забезпечувало більшу інклюзивність в парламентських процесах [46].

Необхідно зазначити, що цей процес розвитку парламентської системи не був безпроблемним. Смерть короля Іоана Безземельного у 1216 році стала поштовхом для нових політичних змін. Перехід до влади юного Генріха III та інтервенція короля Людовіка, який тимчасово перебував у Лондоні, призвели до подальшої політичної нестабільності. У таких умовах Велика хартія була перевидана, але вже з певними змінами. Оновлена версія хартії стала більш поміркованою, зокрема без радикальних пунктів щодо податків і «положення про безпеку», що також призвело до перегляду концепції хартії як не просто обов'язків монарха, але як документа прав та обмежень, які повинні дотримуватись всі, включаючи самого короля. Незважаючи на зміни, основні ідеали, закладені в Великій хартії, залишалися незмінними, підтверджуючи важливість правових принципів, стримувань і противаг у політичній системі [46].

Велика хартія відіграла вирішальну роль у розмежуванні матеріального та процесуального права, підкреслюючи, що свавільні королівські укази більше не могли перевищувати феодальні обов’язки та права. Такий підхід став важливим етапом на шляху до розвитку парламенту, адже це дозволило створити інститут, який мав би контроль за

королівською владою, обмежуючи її абсолютизм та забезпечуючи більш справедливу й рівноправну правову систему [47].

Довготривале значення Великої хартії стало очевидним під час її підтвердження Генріхом III у березні 1265 року. Це підтвердження стало важливим моментом, коли ідеали Великої хартії були остаточно закріплені, наголошуючи на необхідності дотримання верховенства права та дії правителя в межах закону. Велика хартія не тільки встановила важливі правові норми, але й стала важливим інструментом у розвитку парламенту. Її положення проклали шлях до більш інклюзивної та збалансованої англійської системи управління, в якій основними принципами стали представництво, верховенство права та контроль над королівською владою[48].

Велика хартія вольностей 1215 року відіграла ключову роль у трансформації англійської правової практики, започаткувавши суттєві зміни в розумінні правосуддя та взаємин між монархом і його підданими. До цього часу система правосуддя в Англії була сильно залежною від прямого впливу короля та його чиновників. Судова практика була орієнтована на підтримку миру та виконання королівських наказів, що призводило до вибіркового застосування правосуддя. Як зазначає британський історик Джон Гадсон «безперервний особистий вплив короля та його чиновників на здійснення правосуддя» став причиною численних протестів. Традиційні звичаєві норми дозволяли королівському суду вибірково розглядати певні скарги, в основному ті, що стосувалися загрози миру чи непокори королівським розпорядженням [49].

Проте до 1215 року невдоволення цими правовими практиками стало на межі кризи. Це невдоволення не обмежувалося лише індивідуальними скаргами. За словами Джона Гадсона, все більше спільнот, які платили податки й отримували певні привілеї, почали вимагати більш широких прав, що згодом знайшло своє відображення у Великій хартії. Відтак,

Велика хартія стала своєрідною відповіддю на дедалі критичнішу ситуацію, коли монархія, незважаючи на своє авторитетне становище, все більше відривалася від реальних потреб та очікувань підданих [49].

Правові новації Великої хартії були справжньою революцією для того часу. Вона прагнула створити баланс між владою короля та правами його народу. Як зауважує професор права в університеті Сент-Мері Вінсент Джонсон, одне з положень Хартії чітко визначало фінансові зобов'язання перед Короною, встановлюючи конкретні обмеження на податки та скасування довільних фінансових вимог. Історик Майкл Карпентер підкреслює важливість цих статей, зауважуючи, що «експлуатація королем своїх нових феодальних прав» завжди була джерелом конфліктів, а поступки, закріплені в Великій хартії, мали на меті усунути цю проблему, встановивши більш чіткі правила і процедури [50].

Одним з найбільш значущих положень Великої хартії стало 39-е, яке стало основоположним в історії англійського права: *«Жодна вільна людина не може бути затримана або ув'язнена, окрім як за законним вироком її рівних або згідно із законом країни»* [17]. Це положення засновувало принцип, що правові заходи, що стосуються особи, мають бути справедливими, неупередженими та прийняті лише через судовий процес, який відповідає стандартам правової справедливості. Важливість цього положення полягає в тому, що воно започаткувало традицію правової держави, в якій жоден громадянин не може бути підданий свавільним діям з боку влади [50].

Крім того, Велика хартія запровадила механізми обмеження влади феодальних лордів у правових питаннях, що було важливим етапом на шляху до децентралізації правосуддя. Карпентер звертає увагу на положення, яке забороняло передавати судові справи з місцевих судів до королівських, що було спрямоване на забезпечення рівного доступу до правосуддя для всіх верств населення. За словами Уллмана, Велика хартія

намагалася обмежити «монархічні інстинкти» короля, змушуючи його діяти в злагоді зі своїми радниками та з урахуванням інтересів суспільства [51, с. 87].

Хоча після підписання Великої хартії монархія продовжувала зміцнювати свій контроль над судовими процесами, що проявлялося у зростаючій кількості переслідувань, основні принципи Хартії залишалися непорушними. Важливим моментом стало її підтвердження Генріхом III у 1265 році, коли король захистив «дарування та поступки зазначених свобод» як невід'ємні та незмінні. Підтвердження Великої хартії закріпило її положення, що гарантували справедливість та пропорційність покарань, а також забороняли продаж, відмову чи затримку правосуддя для будь-кого. Ці принципи стали основою для подальших правових реформ, які глибоко вплинули на розвиток англійської юриспруденції, визначаючи ключові принципи правової держави та верховенства права, що залишаються актуальними і сьогодні [51, с. 93].

Завдяки цьому складному поєднанню прав, обов'язків і правових визначень, Велика хартія створила фундамент для розвитку англійської парламентської системи, що, хоча й еволюціонувала протягом століть, залишалася вірною її основним принципам. Вона заклала основи для стабільної та збалансованої політичної системи, що формувалася протягом усього середньовіччя, і стала визначальним фактором у розвитку британського парламентаризму, який мав великий вплив на формування демократичних інститутів в Європі.

Висновки

Завоювання Англії Вільгельмом Завойовником стало вирішальним етапом у політичному, соціальному та культурному розвитку країни. Вільгельм запровадив нову систему управління, що базувалася на феодальних принципах, і змінив політичну та соціальну структуру Англії. Нормандська аристократія замінила англосаксонську, а англійське суспільство було реорганізоване навколо феодальних відносин, що визначили соціальну ієрархію країни на століття вперед.

Після завоювання почалося впровадження нормандської феодальної системи, що вплинуло на політичну організацію Англії. Це стало основою для централізованого королівського управління, що поступово перетворювалося в сильну королівську монархію. Ця система також сприяла розвитку земельної власності та соціальних відносин між королем, феодалами та селянами.

Протягом XI-XIII століть Англія переживала численні конфлікти, що виникали в основному через боротьбу між монархією та баронським класом за контроль над країною та визначення меж королівської влади. Після Нормандського завоювання 1066 року, Вільгельм Завойовник змінив політичну структуру Англії, інтегруючи феодальну систему, де король був головним власником всіх земель, а барони, що отримували землі від короля, повинні були служити йому в обмін на їхню феодальну залежність. Однак, з часом ці барони почали прагнути більше автономії і обмеження влади короля.

Конфлікти між монархією та баронським класом загострювались у період правління Генріха I, Генріха II, а пізніше і Іоана Безземельного. Барони почали виявляти незадоволення, оскільки королі, прагнучи зберегти централізовану владу, намагалися збільшити свої доходи за рахунок високих податків та свавільного вилучення земель. Кроки монархів до централізації і посилення королівської влади часто супроводжувались зловживаннями та порушенням традиційних прав баронів. Це спричинило численні повстання та протести.

Ключовим моментом став період правління короля Іоана (1199–1216). Його правління характеризувалося фінансовими труднощами, конфліктами з церквою, поразкою в битві при Ла Рошелі (1214) та втратою значної частини земель у Франції, що погіршило його авторитет серед англійських баронів. Іоан Безземельний наклав важкі податки на баронів і часто порушував їхні права на землю, що стало каталізатором для нових протестів.

У відповідь на свавілля короля барони почали вимагати від нього гарантії щодо своїх прав та обмеження королівської влади. Після численних переговорів і повстань барони змусили Іоана підписати Великий документ – Велику хартію вольностей у 1215 році, що стала історичним етапом у боротьбі за обмеження монархії. Хартія встановила

основні принципи, за якими король більше не міг діяти без урахування прав своїх підданих, зокрема баронів, і надавала баронам та іншим свободним людям правові гарантії на захист їхніх землі та володінь.

Велика хартія вольностей символізувала початок процесу обмеження абсолютної монархії в Англії та визначала принципи, які згодом стали основою для розвитку англійської конституційної монархії. Цей документ став важливим кроком до запровадження правової держави, де влада монарха була обмежена законом, і принципи верховенства права почали укорінюватися в політичній практиці Англії. Боротьба між монархією та баронським класом стала одним з основних двигунів соціальних і політичних змін, що призвели до поступової трансформації середньовічної політичної системи Англії в бік більш збалансованої і обмеженої влади короля.

Велика хартія вольностей стала важливим етапом у розвитку політичних структур Англії. Її принципи стали орієнтиром для політичних дискусій, а до 1250 року Генріх III закликав магнатів і шерифів дотримуватися її положень, що свідчить про її значення в управлінні країною. Положення щодо суддів демонструють спроби поєднати централізовану владу з місцевими інтересами. Крім того, Велика хартія забезпечувала захист прав, зокрема вдови барона і спадкоємців від захоплення володінь через нові шлюби.

Додаток А

Додатки

Рис. 1. Розташування основних подій під час Нормандського завоювання в 1066 році.

Додаток Б

Рис 2. Вільгельм Завойовник

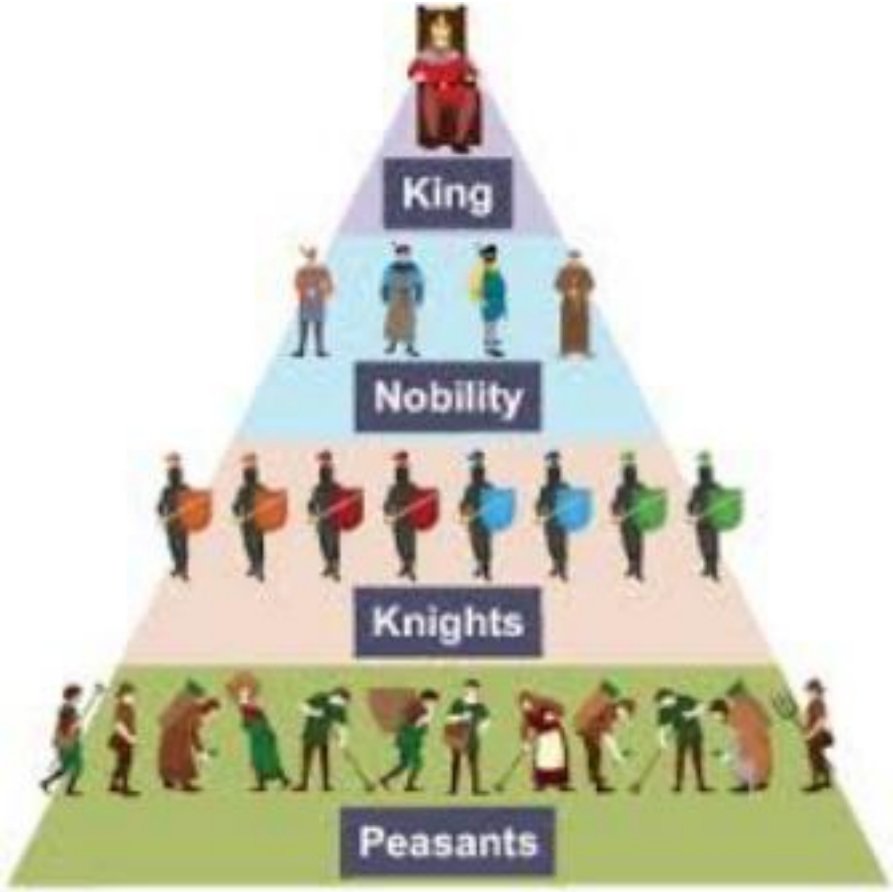

Рис 3.

Феодальна система після Нормандського завоювання

Додаток Г

Рис. 4. Підписання Великої хартії вольностей

Список використаної літератури

1. Войтович Л., Овсинський Ю. Історія війн і військового мистецтва. У 3 т. Т. 1. Від зачатків військової організації до професійних найманих армій (бл. 3060 р. до Христа – початок XVI ст.). Харків: Фоліо, 2017. 896 с.
2. Галушко К.Ю. Історія, географія, культура Англії у стародавню та середньовічну добу: навч. посіб. Київ: Вид. центр КДЛУ, 2001. 56 с.
3. Доюн, С.І. (2024). Державна влада в Англії від Вільгельма I Завойовника до Генріха I Боклерка: пояснювальна записка до дипломної роботи бакалавра. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. URL: https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/3d0eb827-27f1-445c-80f9-c7f02d41aba9/content
4. Колесник, К. Е.Нормандське завоювання Англії і його вплив на історію і культуру Англії. Історія і культура Англії в XII – XV ст.: конспект лекцій, Харків: УкрДУЗТ, 2022. 91 с.
5. Красовський К. Роль та значення Magna Carta 1215 у поширенні ідей природних прав людини та природного права. URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/files/37/pdf/pp-2020-37-17.pdf
6. Кривошея І. І., Барвінок О. В. Історія Великої Британії. Київ: Вид-во КНТ 2019. 208 с.
7. Кузовков, В. В., Горбенко, К. В. Історія середніх віків: навчально-методичний посібник для студентів закладів вищої освіти, Миколаїв: Іліон, 2020. 247 с.
8. Кузьминець, О. В., Дурнов, Є. С., Сокур, Ю. В. Історія держави та права зарубіжних країн (схеми, коментарі,термінологічний словник), Київ, 2012. 242 с.

9. Мак Т. Ф. Розвиток політичних наслідків нормандського завоювання нащадками Вільгельма Завойовника / Т. Ф. Мак // Дослідження і розвідки з всесвітньої історії і правознавства : зб. наук. праць / редкол. : О. І. Кожухар, Ю. І. Чирва, В. О. Яшин. Кривий Ріг, 2011. Вип. 9. С. 19-26. URL: https://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/10033/%d0%9c%d0%b0%d0%ba%20%d1%81.%2019-26.pdf?sequence=1&isAllowed=y
10. ‘The 1215 Magna Carta: Clause 01’, The Magna Carta Project, trans. H. Summerson et al. URL: https://magnacartaresearch.org/read/magna_carta_1215/Clause_01.
11. ‘The 1215 Magna Carta: Clause 12’, The Magna Carta Project, trans. H. Summerson et al. URL: https://magnacartaresearch.org/read/magna_carta_1215/Clause_12.
12. ‘The 1215 Magna Carta: Clause 14’, The Magna Carta Project, trans. H. Summerson et al. URL: https://magnacartaresearch.org/read/magna_carta_1215/Clause_14.
13. ‘The 1215 Magna Carta: Clause 20’, The Magna Carta Project, trans. H. Summerson et al. URL: https://magnacartaresearch.org/read/magna_carta_1215/Clause_20.
14. ‘The 1215 Magna Carta: Clause 21’, The Magna Carta Project, trans. H. Summerson et al. URL: https://magnacartaresearch.org/read/magna_carta_1215/Clause_21.
15. ‘The 1215 Magna Carta: Clause 24’, The Magna Carta Project, trans. H. Summerson et al. URL: https://magnacartaresearch.org/read/magna_carta_1215/Clause_24.
16. ‘The 1215 Magna Carta: Clause 39’, The Magna Carta Project, trans. H. Summerson et al. URL: https://magnacartaresearch.org/read/magna_carta_1215/Clause_39.

17. ‘The 1215 Magna Carta: Clause 40’, The Magna Carta Project, trans. H. Summerson et al. URL: https://magnacartaresearch.org/read/magna_carta_1215/Clause_40.
18. “Magna Carta timeline.” The National Archives. URL: https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/magna-carta/timeline-of-key-events-2/.
19. Ackroyd, P. The History of England. Vol. 1. Foundation, London: Macmillan, 2012. 536 p.
20. Ambler, S. T. Henry III’s Confirmation of Magna Carta in March 1265’, The Magna Carta Project. URL: https://magnacartaresearch.org/read/feature_of_the_month/Mar_2014.
21. Ambler, S. T. The Witness Lists to Magna Carta, 1215-1265’, The Magna Carta Project URL: https://magnacartaresearch.org/read/feature_of_the_month/Jul_2014.
22. Armstrong, Dan. "The Norman Conquest of England, the Papacy, and the Papal Banner". The Haskins Society Journal. 32, 2021. P. 47–72.
23. Bartlett, R. (2000). England Under the Norman and Angevin Kings: 1075–1225. Oxford: Oxford University Press.
24. Bates, D. (2016). William the Conqueror. New Haven: Yale University Press.
25. Bates, D. William the Conqueror. Yale University Press, 2016. 352 p.
26. Baxter, S. (n.d.). How and Why Was Domesday Made? Academia.edu. Retrieved from https://www.academia.edu/122118414/How_and_Why_Was_Domesday_Made
27. Carpenter, D. (2004). The Struggle for Mastery: The Penguin History of Britain 1066–1284. London: Penguin Books.

28. Carpenter, David. The Struggle for Mastery: The Penguin History of Britain 1066–1284. New York: Penguin, 2004. 640 p.
29. Clanchy, M. T.. England and its Rulers: 1066–1307. Blackwell Classic Histories of England (Third ed.). Oxford, UK: Blackwell, 2006. 386 p.
30. Crouch, D. The Reign of King Stephen: 1135-1154. Routledge, 2002. 156 p.
31. Danziger, D., & Gillingham, J.. 1215: The Year of Magna Carta. London: Hodder & Stoughton, 2004. 235 p.
32. Douglas, D. William the Conqueror. University of California Press, 1964. 476 p.
33. Freeman, E. The Norman Conquest. Clarendon Press, 1866. 602 p.
34. Gillingham, John. The Angevin Empire. Oxford University Press, 2000, 107 p.
35. Goldman, Lawrence, Magna Carta: history, context, and influence: Papers delivered at Peking University on the 800th anniversary of Magna Carta. University of London Press, 2018, 140 p.
36. Harvey, K. The Freedom of Election Charter', The Magna Carta Project. URL:https://magnacartaresearch.org/read/feature_of_the_month/Aug_2014.
37. Holt, J.C. Magna Carta. Cambridge University Press, 2015, 462 p.
38. Hudson, John. The Formation of the English Common Law: Law and Society in England from King Alfred to Magna Carta. Routledge, 2018, 146 p.
39. Hull Domesday Project – Serf, or Slave https://www.domesdaybook.net/domesday-book/data-terminology/peasantry/serf?utm_source=chatgpt.com

40. Huscroft, R. (2009). The Norman Conquest: A New Introduction. London: Longman.
41. Huscroft, R. From Norman Conquest to Magna Carta: England 1066–1215 / Richard Huscroft. London: Routledge, 2000. URL: https://ebin.pub/from-norman-conquest-to-magna-carta-england-1066-1215-0415222168-9780415222167.html
42. Huscroft, Richard. Ruling England 1042–1217. London, 2005. 232 p.
43. Johnson, Vincent R. "The ancient magna carta and the modern rule of law: 1215 to 2015." URL: https://www.academia.edu/30577802/THE_ANCIENT_MAGNA_CARTA_AND_THE_MODERN_RULE_OF_LAw_1215_To_2015
44. Lawson, M.K. The Battle of Hastings: 1066. Stroud, Gloucestershire, and Charleston, South Carolina: Tempus Publishing, 2002. 272 p.
45. Maddicott, J. R. (2010). The Origins of the English Parliament, 924–1327. Oxford: Oxford University Press.
46. Maddicott, J. R. The Origins of the English Parliament, 924-1327. Oxford University Press, 2010, 106 p.
47. Morris, Marc. The Norman Conquest: The Battle of Hastings and the fall of Anglo-Saxon England. New York: Pegasus Books, 2013. 486 p.
48. Southern, R. The Making of the Middle Ages. Yale University Press, 1953. 288 p.
49. The Anglo-Saxon Chronicle : Eleventh Century. URL: https://avalon.law.yale.edu/medieval/ang11.asp?utm_source=chatgpt.com
50. Thomas, H. The Norman Conquest: England after William the Conqueror. Rowman & Littlefield, 2008. 208 p.
51. Turner, R. V. King John: England's Evil King? Stroud: History Press, 2009. 197 p.

52. **Turner, R. V.***King John: England's Evil King?*2009. 288 p.
53. Ullmann David, Carpenter. The Struggle for Mastery: The Penguin History of Britain, 1066-1284. Penguin Books, 2005, 241 p.
54. Ullmann, Walter. Principles of Government and Politics in the Middle Ages. Routledge, 2010, 338 p.
55. Vincent, N. A Letter of 9 July 1214 Showing King John's Disquiet, URL:https://magnacartaresearch.org/read/feature_of_the_month/Sep_2014_2.
56. Vincent, N. A New Letter of the Twenty-Five Barons of Magna Carta. URL:https://magnacartaresearch.org/read/feature_of_the_month/Jul_2015_2.
57. Vincent, N. A Short History of the Norman Conquest. Yale University Press, 2019. 188 p.
58. Vincent, N. C. John writes from La Rochelle, pleading for reinforcements. URL: https://magnacartaresearch.org/read/itinerary/John_writes_from_La_Rochelle__pleading_for_reinforcements.
59. Vincent, N. Christ's College and Magna Carta. URL: https://magnacartaresearch.org/read/feature_of_the_month/Dec_2015_2.
60. Vincent, N. Magna Carta and Peace in King John's Diary & Itinerary. URL:https://magnacartaresearch.org/read/itinerary/Magna_Carta_and_Peace/1000.
61. Vincent, N. Ten Letters on Anglo-Papal Diplomacy. URL: https://magnacartaresearch.org/read/feature_of_the_month/Oct_2015.
62. Vincent, N. The King Takes the Cross. March 2015. URL: https://magnacartaresearch.org/read/feature_of_the_month/Mar_2015.

63. Vincent, N. The Papal Letters of 19 March and their Reception in England. URL: https://magnacartaresearch.org/read/feature_of_the_month/May_2015_2.
64. Winkler, Emily A. "The Norman Conquest of the Classical Past: William of Poitiers, Language and History." Journal of Medieval History, vol. 42, no. 4, 2016, pp. 456–478.
65. Wormald, F. Studies in Medieval History. Oxford University Press, 1965. 245p.